

KAFKASYA'DAN İSTANBUL'A: SON ILISU SULTANI DANYAL BEY (Ö. 1871)*

Prof. Dr. Mustafa AYDIN**

Öz

Bu makalede Kafkasya'da XVI. yüzyılın ikinci yarısından 1844 yılına kadar devam eden Ilisu (Sahur/Zahu) Sultanlığı'nın son hükümdarı Danyal Bey'in iktidara gelişi, Şeyh Şamil'e katlışı ve mücadeleleri, İstanbul'a göç ettikten sonraki yaşantısı ele alınmış ve tam olarak bilinmeyen ölüm tarihi ortaya konulmuştur. Danyal Bey, Ilisu Sultanı olduğu 1831 yılından 1844 yılına kadar Rusya'ya tabi kısmen özerk bir han olarak yaşamıştır. 1844 yılında Rusların bölgedeki nüfuzunu artırma çabasına tepki olarak Kafkasya'nın Rus hâkimiyetinden kurtarılıp, bağımsızlığına kavuşması için mücadele eden Şeyh Şamil'e katılmıştır. Bu tarihten itibaren 1859 yılına kadar Şeyh Şamil'le birlikte Ruslara karşı omuz omuza ve onun "seraskeri" olarak mücadele etmiştir. Bu süreçte Danyal Bey'in bazen çaresizlikten bazen de ümitsizlikten farklı çıkış yolları aradığı da olmuştur. Ruslara teslim olduktan sonra bir süre daha Rus ordusunda görev yapan Danyal Bey, Rus makamlarının izniyle 1869 yılında Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Bu göçten 1871'deki vefatına kadar olan sıkıntılı sürecin onun yaşantısında derin izler bıraktığı şüphesizdir. Dolayısıyla bu çalışma ile birlikte bu hususlar açıklığa kavuşturularak asil, cömert, mağrur bir devlet adamı ve Kafkas kahramanı olan Danyal Bey'in hayatına dair bir eksikliğin giderilmiş olması ümit edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Danyal Bey, Ilisu, Kafkasya, Şeyh Şamil, Rusya, Osmanlı Devleti.

The Last Ilisu Sultan, Danyal Bey (d. 1871): From Caucasia to Istanbul

Abstract

This article focuses on Danyal Bey, who was the last sultan of Ilisu (Sahur/Zahu) Sultanate that lasted from the second half of 16th century to 1844. It

Geliş Tarihi: 17 Haziran 2021 - Kabul Tarihi: 22 Haziran 2021.

Atıf Bilgisi: Mustafa Aydın, "Kafkasya'dan İstanbul'a: Son Ilisu Sultanı Danyal Bey (Ö. 1871)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129, Sayı: 254, İstanbul 2021, s. 135-162.

* Bu çalışmada Fransızca belgelerin okunmasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Alaskar Özperçin'e ve Rusça belgenin okunmasına katkı sağlayan Leyla Nasırova'ya teşekkürü borç bilirim.

** İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, muaydin@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1573-8035.

discusses Danyal Bey's becoming a sultan, taking side with Imam Shamil and their joint struggle, his life following immigration to Istanbul, and presents the date of his death which was not exactly known. Danyal Bey lived as a semi-independent khan subject to Russian rule from 1831, when he became the sultan of Ilisu Sultanate until 1844. In 1844, as a reaction to the Russian efforts to increase their influence in the region, he joined Imam Shamil who struggled for the independence of Caucasia from the Russian dominance. From that year until 1859, he struggled together with Imam Shamil as his "seraskier", against the Russians. In due course, there were times when Danyal Bey explored different solutions due to helplessness and hopelessness. He migrated to the Ottoman State by the permission of the Russian officials in 1869, after he worked for the Russian army following his surrender. The distressful period between this date and his death in 1871 undoubtedly left marks on his life. It is therefore the hope of this paper to clarify these points and fill the gaps regarding the life of the noble, generous and proud statesman and Caucasian hero Danyal Bey.

Keywords: Danyal Bey, Ilisu, Caucasia, Imam Shamil, Russia, Ottoman State.

Giriş

Son İlisu hükümdarı olan Danyal Sultan'ın idaresindeki topraklar, Sahur Hanlığı da denilen tarihî bölgeyi kapsıyordu. Kafkasya'da geçmişte önemli tarihî roller oynayan hanlıklardan biri olan ve toprakları günümüzde Kuzeybatı Azerbaycan sınırları içinde yer alan Sahur (Zahu-İlisu/İlisu) Hanlığı, kuzey ve doğudan Kafkas dağları, batıdan Kanık çayı, güney-doğudan Şeki Hanlığı'na sınırdı. Hanlık, Dağıstan toprakları ve Samur vadisine kadar uzanan Sahur vilayeti (Dağ mahallî) ile güneydeki toprakları kapsayan İlisu'dan oluşmaktaydı.¹ İlisu kuzeyden güneye toplamda 1635 m²'lik bir alanı içine almakta olup bu sıralarda 38 köyden meydana gelmekteydi.² Bu kesimlerde hanlığın ortaya çıkışı ise Safeviler dönemine kadar iner.

1562'de Safevî Şahı I. Tahmasb Sahur hâkimi Adı Görklü Bey'e Sahur'daki idaresini tanıyan bir ferman vermişti.³ Osmanlı kaynaklarında "Zahu" hâkimi olarak zikredilen Adı Görklü Bey, daha sonra Osmanlıların 1578'deki askerî harekâtları sırasında 17 Ekim 1578'de Osmanlı Devleti'ne tabi olmuştu.⁴ Safevilerle Osmanlılar arasında akdedilen 1590 anlaşmasının ardından ertesi yıl Osmanlılar, Adı Görklü Bey'e tekrar tabilik fermanı vermiş ve Zahu üzerindeki hâkimiyetini tasdik etmişti.⁵ Böylece daha sonraki asırlarda da varlığını koruyan Hanlık süreklilik kazanmış ve XVIII. yüzyıl başlarında başkent Sahur'dan İlisu'ya taşındıktan sonra ise Sahur hâkimleri İlisu'da yaşamaya ve sultan unvanıyla anılmaya başlanmıştı.⁶ Buradaki sultanlar da hem Osmanlı hem

¹ Z.E. Cavadova, *Şimal-Qerbi Azerbaycan*, Bakı 1999, s. 23.

² Clemens P. Sidorko, *Dschihad im Kaukasus*, Wiesbaden 2007, s. 24-25.

³ Cavadova, *a.g.e.*, s. 22-23.

⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 308; Kütükoğlu da eserinde kesin bir tarih vermeden Zahu hâkiminin Ekim ayı içinde inkıyat ettiğinden bahsetmektedir. Bununla ilgili bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebeleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 71.

⁵ *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemî (HR.MKT)*, 234/64-3.

⁶ "İlisuyskiy Sultanat", (Çevrimiçi), <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.

de Safevî devletleri tarafından tanınmıştı.⁷ Bu kesimin önem kazanması ise Ruslar'ın Kafkasya'ya karşı ilgilerini giderek daha baskın şekilde göstermeye başladıkları XIX. yüzyılda gerçekleşecekti.

1. Danyal Bey'in Sultan Olması

1803 yılı Ilisu Sultanlığı için sonun başlangıcını getirecek önemli olayların vuku bulduğu bir yıl olmuştu. Zira bu tarihte sultanlık Rusya tarafından işgal edilmiş, belirli bir vergiye tabi tutulmuş,⁸ Rusya'ya vergi vermek istemeyen Ali Sultan görevinden alınarak, yerine Ahmed Han (1803-1830) getirilmişti. Böylece sultanlıkta seçimle iş başına gelme dönemi sona ermişti.⁹

Ocak 1830'da Ahmet Han vefat edince sultanlık hukukuna göre 6 erkek kardeşten en büyüğü olan İmren Ağa, sultan olması gerekirken bu hakkını kardeşi Musa Bey'e devretmişti.¹⁰ Musa Sultan'ın 8 ay sonra vefat etmesi üzerine geride kalan 4 erkek kardeş arasından, dayısı Gazi Kumuklu Tuğgeneral Aslan Han'ın da¹¹ desteğiyle, Ruslar kendilerine sadık, becerikli, yiğit, cesaretli, uzağı gören ve sultanlıkta nüfuzlu Danyal Bey'i¹² 14 Şubat 1831 tarihinde sultan olarak atamışlardı. 4 Mayıs 1831'de¹³ de yüzbaşı rütbesiyle taltif etmişlerdi.¹⁴

Öte yandan Ruslar, Danyal Bey henüz sultan olmadan önce Ilisu sultanının haklarını sınırlamaya başlamışlar ve 1830'da Ilisu Sultanlığı'nı Car-Balakan vilayetine bağlamışlardı. Ancak Danyal Bey sultan olarak yönetimi devralınca Ilisu'nun iç işlerine karışılmasını önlemiştir. Ruslar ise rahatsız

⁷ Cavadova, *a.g.e.*, s. 23-24. Kurgulu Ali Bey'in oğlu Carı Ali Bey, 1607'de Osmanlı Devleti tarafından Ilisu sultanı olarak atanmıştır. Sultanlar, Safeviler tarafından 1695, 1701, 1710 yıllarında; Osmanlılar tarafından da 1607, 1722, 1729 ve 1731 yıllarında gönderilen fermanlarla tanınmaya devam etmişlerdir. Osmanlı ve Safevî devletleri tarafından bu sultanlığa verilen ve sayıları 35'i bulan fermanlar Danyal Sultan tarafından Ruslar'a takdim edilmiştir (*A.e.*, s. 23).

⁸ Sidorko, *a.g.e.*, s. 87. Ruslar halktan mera, mürur vergisi, angarya ve ceza paraları almaktaydılar. Ilisu Sultanlığı 1803'te Ruslara 4.400 ruble ödemiştir (*A.e.*, s. 98). İşgal hakkında ayrıca bkz. Elvira Latifova, "Rus İmparatorluğu'nun XIX. Yüzyılda İzlediği Sömürgecilik Siyasetine Karşı Kafkasya Halklarının Mücadelesinde Azerbaycan Ilisu Sultanlığı'nın Rolü", *Yeni Türkiye*, 74/2015, s. 485. Danyal Sultan, Osmanlı Devleti'ne 1870 yılında verdiği bir arzuhâlinde Rusların Ilisu Sultanlığı'nı 1804 yılında işgal ettiğinden bahsetmektedir. Bununla ilgili bkz. *BOA, İrâde Meclis-i Mahsûs (İ.MMS)*, 40/1653-2, EK-1.

⁹ Cavadova, *a.g.e.*, s. 24; Sidorko eserinde Sultanı seçmekle görevli olan Yaşlılar Meclisi'nin bu görevinin 1830 yılına kadar devam ettiğini ve ardından bu görevin en değerli aileye geçtiğini belirtmektedir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 25).

¹⁰ Latifova, "a.g.m.", s. 486.

¹¹ *İlisu (Ensiklopedik Melumat Kitabı)*, tertibci Sadık Nabioğlu Murtuzayev, 2. neşr, Bakı 2012, s. 33.

¹² Cavadova, *a.g.e.*, s. 25; Danyal Bey'in annesi, Gazi Kumuk Hanı Aslan Han'ın kız kardeşi Tuti Bike Hanım'dır (Sidorko, *a.g.e.*, s. 389). Tuti Bike Hanım, Ahmed Han'ın ikinci eşidir. Danyal Sultan'ın bazı popüler kaynaklarda 1803 yılında doğduğu belirtilmesine rağmen ("Daniyal-Bek", (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021) Osmanlı Devleti'ne 1869 yılında geliş ile ilgili bir belgede 60 yaşında olduğunun ifade edilmesi onun 1809 doğumlu olduğuna delalet etmektedir (Bununla ilgili bkz. EK-3; *BOA, Hariciye Nezâreti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1)*, 20/47-4 (Fransızca, EK-5); -6 (Rusça, EK-4). Ayrıca Ahmed Han'ın 3 oğlunu Tiflis'teki asilzade mektebinde okuttuğu bilgisine göre (Cavadova, *a.g.e.*, s. 25) bunlardan birinin de Danyal Sultan olması kuvvetle muhtemeldir.

¹³ "Daniyal-Bek", (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.

¹⁴ Latifova, "a.g.m.", s. 486.

olmalarına rağmen Danyal Sultan'ın iyi yönetiminden dolayı bu duruma ses çıkarmamışlardır.¹⁵

1832 yılına gelindiğinde Danyal Sultan'a, o sırada Müridizm hareketinin lideri olan İmam Gazi Molla'nın¹⁶ müttefiki ve aynı yıl onun yerine geçecek olan Hamzat Bey'in¹⁷ Car vilayetine saldırısı esnasında gösterdiği mukavemet dolayısıyla Çarlık hükümeti tarafından binbaşı rütbesi verilmiştir. 1837'de 3. derece mukaddes Stanislav nişanı ile ödüllendirilen Danyal Sultan, 1838'de yarbaylığa ve 1840'ta albaylığa terfi ettirilmiştir.¹⁸

Danyal Sultan 1834'te öldürülen İmam Hamzat'tan sonra İmam olan Şeyh Şamil'le de mücadele etmiştir. Hatta Ruslar tarafından 29 Haziran 1839'da Ahulgo'da kuşatılan Şeyh Şamil'in ateşkes için 8 yaşındaki oğlu Cemaleddin'i¹⁹ Ruslara rehin vermesinin ardından onu Temurhanşura'dan St. Petersburg'a götürecek olan arabanın yanında Rus üniformasıyla Cemaleddin'e Avarca nasihatte bulunmuştur.²⁰

1840'ta Ilısu Sultanlığı yeni oluşturulan idari yapıyla birlikte Balakan bölgesine dâhil edilmiştir.²¹ Beklendiği üzere bu duruma ne Danyal Sultan ne de tebaası rıza göstermiştir. Danyal Sultan bu hususta Çar'a gönderdiği bir mektupta atalarının Safeviler ve Osmanlılar tarafından sultan olarak tanındığını belirterek, yeni yapılanmadan rahatsızlığını dile getirmiştir.²² Rus tahakkümüne karşı sabrı giderek tükenmeye başlayan Danyal Sultan'ın, özellikle Lezgi hattına General Freitag'in²³ yerine General Schwarz'ın²⁴ getirilmesiyle

¹⁵ A.e., s. 487.

¹⁶ İmam Gazi Molla (1794-1832), Şeyh Mansur'dan sonraki ilk imamdır. Daha geniş bilgi için bkz. Sidorko, *a.g.e.*, s. 121-162.

¹⁷ İmam Hamzat (1789-1834) hakkında daha geniş bilgi için bkz. A.e., s. 163-182.

¹⁸ Cavadova, *a.g.e.*, s. 25; Danyal Sultan'ın bu sırada yıllık geliri yaklaşık 40.000 ruble olup, ilave harçlarla bu gelir 48.000 rubleyi geçmekteydi (İmam Gazi Muhammed'in 1820'li yıllarda hocaktan aylık 20 ruble kazandığı düşünülürse Danyal Sultan'ın gelirinin bir hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili bkz. Sidorko, *a.g.e.*, s. 124). Bu gelirin temel kaynaklarından biri olan Ilısu Sultanlığı'nın nüfusu 1804'te yaklaşık 24.000 iken bu sayı 1845'e gelindiğinde 21.000'e düşmüştür. Bu duruma muhtemelen 1812-1813 ve 1827-1830 yıllarında vuku bulan salgın hastalık da kısmen sebep olmuştur (A.e., s. 98).

¹⁹ Sidorko, *a.g.e.*, s. 186. Baddeley'e göre Cemaleddin o sırada 12 yaşındaydı (John F. Baddeley, *The Russian Conquest of the Caucasus*, London-New York-Bombay-Calcuta 1908, s. 458). Bu eserin orijinal adına ilave olarak "Şeyh Şamil" ifadesi eklenmiş ve indeksi ilave edilmemiş Türkçe çevirisi için bkz. John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, İng. çev. Sedat Özden, 3. bsk., İstanbul 1995, s. 425-426.

²⁰ Lesley Blanch, *Die Säbel des Paradieses*, Hamburg 1965, s. 168. Danyal Bey Cemaleddin'e cesur, güçlü ve yürekli olmasını ve yeni arkadaşlarına güvenmesini öğütlemiştir (A.e., s. 168). Şeyh Şamil'in en büyük oğlu olan Cemaleddin o sırada çelimsiz, solgun ve düşünceli bir çocuk olarak tarif edilmektedir (A.e., s. 159).

²¹ *Uterjdenie Russkago Vladicestva na Kavkaze*, red. Generalmajor Potto, XII, Tiflis 1901, s. 330-331.

²² Latifova, "a.g.m.", s. 487-488; Cavadova, *a.g.e.*, s. 25-26.

²³ Robert Friedrich (Karloviç) Freitag (1802-1851), Rus ordusunda general.

²⁴ Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Dagestan*, London 1994, s. 196. Grigoriy Efimoviç Schwarz (1791-1882), 1803'te Rus ordusuna katılan Schwarz süvari askeriydi. Çok sert karakterli olup, Ruslar tarafından genellikle eğitim ve oyun alanı olarak görülen Kafkasya'ya 1840'ta gönderilmişti. Siyasi ve şahsi karakterinden ötürü Danyal Sultan ile ters düşmekteydi. Danyal Sultan, Golovin'in gitmesiyle birlikte korumasız kalmıştı (A.e., s. 196). Schwarz daha önce 1821'de astlarına aşırı kötü davranmaktan askerî mahkemeye

birlikte Rus yönetimiyle olan uyuşmazlığı tahammül edilemez bir hâle gelmiştir.²⁵

Bununla birlikte 1842 Mart'ından Mayıs ayına kadar Gazi Kumuk'ta Şeyh Şamil'in müridleri ile Rus birlikleri arasında geçen savaşta albay rütbesi taşıyan Danyal Sultan da milisleriyle Rus tarafında savaşmıştır.²⁶ Akabinde 6 Aralık 1842'de²⁷ rütbesi tuğgeneralliğe²⁸ yükseltilen Danyal Bey, Vladimir nişanı ile taltif edilmiş ve kendisine 860 gümüş manat maaş bağlanmıştır.²⁹

2. Danyal Sultan'ın Şeyh Şamil'e Katılması

Kafkasya açısından 1844 yılının ilk altı ayı rutin gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ancak aynı yılın ikinci yarısına gelindiğinde Rus yönetiminin, özellikle de General Schwarz'ın artan tahrikleri nedeniyle Danyal Sultan daha önceden iletişim hâlinde olduğu Şeyh Şamil'e katılmak zorunda kalmıştır. Bu olayın vuku bulduğu sırada, yani 1843-1844 yıllarında Kafkasya bölgesinde bulunan Alman Seyyah Koch'un konuya ilişkin güvenilir kaynaklardan edinerek verdiği bilgilere göre Danyal Sultan o zamana kadar Çar'ın en sadık vassalıydı. Hatta bunun için çaba dahi göstermişti. Dağların en cesur halklarından olan Tuş ve Lezgilerin pek çok baskınlarını önlemişti. Ayrıca Koch diğer gelişmelerle ilgili de gerçeklerin yazıya dökülmesi gerektiğine vurgu yaptıktan sonra, Danyal Sultan'ın Rus vassalı olduğunda bile Dağ insanı olduğunu, hatta onu Tiflis'e getirmek için yapılan bütün çabaların boşa çıktığını ve nadiren Tiflis'e geldiğini, Sünni Müslüman olmasına rağmen yılanmış şarabı sevdiğini belirtmekten de geri durmamıştır. Yine Koch'un ifadesine göre Danyal Sultan 1844 yılı başlarında General Neidhardt'a³⁰ çok iyi tavsiyelerde bulunmuş, Mayıs ayında general Argutinsky³¹ ve Schwarz başkanlığında toplanan savaş meclisinde alınan kararları desteklemişti.³² Rütbe olarak tuğgeneralliğe kadar yükselmiş, pek çok parasal ödül almıştı. Keza Danyal Sul-

sevk edilmiş, 1847'de benzer ithamla ordudan atılmıştır (Sidorko, *a.g.e.*, s. 230, dipnot 272'den naklen).

²⁵ *A.e.*, s. 98.

²⁶ Sidorko, *a.g.e.*, s. 220-221.

²⁷ "Daniyal-Bek", (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.

²⁸ Gammer, *a.g.e.*, s. 195; Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 383; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 359. Sidorko'nun (Sidorko, *a.g.e.*, s. 230) ve Koch'un (Karl Koch, *Reise in Grusien, am kaspischen Meere und im Kaukasus*, Weimar 1847, s. 453) Almanca eserlerinde Danyal Sultan'ın rütbesi "Generalmajor" olarak görülmektedir. Bu kelimeyi Türkçe'ye çevirdiğimizde karşılığı "Tümgeneral"dir. Bununla birlikte Gammer'in İngilizce eserinde Danyal Sultan'ın rütbesi "Majorgeneral" olarak belirtilmekte olup (Gammer, *a.g.e.*, s. 195), Rusça'da da "Generalmajor" unvanı kullanılmaktadır. Ancak İngilizce ve Rusça unvanların Türkçe'deki karşılığı ise "Tuğgeneral"iğe denk gelmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti de Danyal Sultan'a Kırım Harbi esnasında Rusların verdiği rütbeye eş değer olarak Tuğgenerallik rütbesi vermiştir. Buna karşın Latifova'nın makalesinde Danyal Sultan'a 1842 yılında "Tümgeneral" rütbesi verildiği ifadesi yer almaktadır. Bu durum bir yanlış anlama sonucu olsa gerektir. Doğrusu "Tuğgenerallik"tir. Bununla ilgili bkz. Latifova, "a.g.m.", s. 488.

²⁹ Cavadova, *a.g.e.*, s. 25.

³⁰ Aleksandr İvanoviç Neidhardt (1784-1845), 1842-1844 yıllarında Rus Kafkas kolordusu komutanı.

³¹ Moisey Zahareviç Argutinsky-Dolgorukov (1797-1855), Rus prens, general.

³² Koch, *a.g.e.*, s. 452.

tan'ın bölgesi Zakatala kazasına bağlı olmasına rağmen, burada sınırsız yetkiye sahipti ve iyi bir emekli maaşı almaktaydı. Danyal Sultan'ın Şeyh Şamil'le birlikte hareket etmesi meselesinin temelini ise General Schwarz'ın bölgeye atanmasıyla birlikte dengelerin değişmesi ve tarafların birbirlerine güvenmemesi oluşturmaktaydı. Zira Danyal Sultan bu durumu ilgililere de şikâyet etmiş, hatta generalin bir binbaşının³³ kontrolünde olması gereken bölgeyle neden ilgilendiğini anlamamış olduğunu söylemişti.

General Schwarz ise Şeyh Şamil'in Danyal Sultan'ın hâkimiyeti altındaki yerlere saldırı gerçekleştirmediğini gözlemlemiş ve bunun da ancak iki kişi arasında varılan bir anlaşmayla mümkün olabileceğine kanaat getirmişti. Nitekim General Schwarz, Danyal Sultan'ın Ermeni olan sır kâtibini büyük paralar karşılığında yanına çekip, onu ajan olarak kullandığında gerçekten de Danyal Sultan'ın dolaylı da olsa Şeyh Şamil'le müzakerelere giriştiğini anlamıştır. Danyal Sultan'ın böyle bir teşebbüste bulunmasının muhtemel nedenlerinden biri Rus taraftarı olmasının tebaası arasında hoş karşılanmamasıydı. O da hanlığını korumak amacıyla Şeyh Şamil'in, kendisinin tarafına geçmesi teklifini politik nedenlerle kabul etmişti. Şeyh Şamil onu sıkıştırınca da mevcut şartları ileri sürerek Rusları oradan kovmayı vadetmişti. Tüm bunları ajanı vasıtasıyla bilen General Schwarz ise Danyal Sultanı gizlice izletmiş ve buna göre tedbirler almaya çalışmıştı. Keza Danyal Sultan da General Schwarz'a güvenmediğinden karşı tedbirler almaktaydı. Ajanın General Schwarz'a yazdığı bir mektup tesadüfen Danyal Sultan'ın eline geçince, Rus tarafına hiçbir zaman güvenilip, inanılmayacağını anlayan Danyal Sultan artık tereddütsüz olarak Şeyh Şamil'in tarafına geçmeye karar vermiştir.³⁴ Olayın yaşandığı günün akşamı verdiği ziyafette de söz konusu mektubu ajanlık yaptığını öğrendiği sır kâtibinin önüne atmıştır. Kâtip kendisini affetmesi için Danyal Sultan'ın ayaklarına kapanmışsa da cellatlar ihanetinin bedeli olarak onu korkunç bir biçimde parçalara ayırarak öldürmüşlerdir.³⁵

Danyal Sultan büyük olasılıkla bu olaydan sonra, 16 Haziran 1844³⁶ tarihinde "*Cuma Mescidine*" giderek, halka Şeyh Şamil'e katıldığını bildirmiş ve Rusya'ya cihad ilan etmiştir.³⁷ Akabinde Şirvan ve Şekililere de aynısını yapmaları çağrısında bulunmuştur.³⁸ Danyal Sultan'ın hanlık armasını kaldırdığı 8-10 saatlik mesafede olan Zakatala'da hemen duyulmuş ve General Schwarz sabah erkenden asi Sultan'a haddini bildirmek üzere harekete geçmiştir. Danyal Sultan, General Schwarz'la arasında vuku bulan çarpışmalarda iki defa galip gelmiştir. Bu sırada Şeki ve Şirvan'da da isyan başlaması üzerine General Schwarz, Danyal Sultan'ı mümkün olduğunca hızlı bir şekilde dağlara

³³ A.e., s. 453.

³⁴ A.e., s. 454.

³⁵ A.e., s. 455-456.

³⁶ Gammer, *a.g.e.*, s. 196; Bu tarih Sidorko'nun eserinde 17 Haziran olarak belirtilmektedir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 230); keza Latifova'nın makalesinde verilen tarih de 5/17 Haziran'dır (Latifova, "a.g.m.", s. 488-489).

³⁷ *İlisu*, s. 85; Latifova burayı "*Cuma Camii*" olarak ifade etmektedir (Latifova, "a.g.m.", s. 488-489).

³⁸ Sidorko, *a.g.e.*, s. 231.

sürmeyi denemiş, fakat başarısız olmuştur. Akabinde Şeyh Şamil'in Danyal Sultan'a yardım etmesi için görevlendirdiği Naip Beşir'in yardıma gelmemesi³⁹ ve milislerin ciddi kayıplar vermesi üzerine Danyal Sultan daha geriye, İlisu kalesine çekilmek zorunda kalmıştır. Danyal Sultan burada Ruslara karşı uzun süre direnemeyeceğini, hatta bütün saldırıları karşılarsa bile erzakının yetmeyeceğini bildiğinden geceleyin eşlerini ve hazinesini de yanına alarak büyük ihtimalle daha önce kararlaştırıldığı gibi Şeyh Şamil'e katılmak üzere İlisu'dan ayrılmıştır.⁴⁰ Ruslar Danyal Sultan'ın terk ettiği kaleye girince büyük bir ganimetle karşılaşmışlar, özellikle büyük ölçekte Champagne şarapları⁴¹ ile pek çok halı ve giyim eşyaları bulmuşlardır. Muhtemelen yağmalanan bu eşyalardan geriye kalanlar düşük ücretler karşılığında Ermenilere ve Rus subaylara satılmıştır.⁴² Ruslar 8 Ağustos'ta⁴³ İlisu'da hâkimiyeti sağladıktan sonra burada bulunan saraydan camiye her şeyi yıkmışlardır.⁴⁴

Aslında gelişmelerin Ruslar tarafından dikkatle izlendiğine, ancak bir süre sonra kontrolden çıktığına şüphe yoktur. Olayların sorumlusu olarak Danyal Sultan'ın yönetimde kalmasını istemeyen, önce yetkilerini azaltmakla işe başlayan, ardından başkente adamlar atayarak Danyal Sultan'ın idaresini ortadan kaldırmak için bahaneler arayan⁴⁵ General Neidhardt görülmüş ve aynı yıl görevinden alınmıştır.⁴⁶

General Neidhart'ın yerine ise ilk kez kral naibi unvanıyla,⁴⁷ 1844-1854 yılları arasında Kafkas kolordu komutanı olarak görev yapan General M. Vorontsov⁴⁸ atanmıştır. General Vorontsov, Danyal Bey ile ilgili Çar I. Nikola'ya gönderdiği bir raporunda onun mertliğine vurgu yaparak, ileri görüşlülüğüyle dağlılar arasında saygı kazanacağını belirtmiş ve güneydeki halk arasında gücünün yüksek olduğunu hatırlatmıştır. Bunun üzerine Çar I. Nikola, Şeyh Şamil'in yokluğunda Danyal Bey'in liderliği ele alabileceğini ve bu durumun kendileri için bazı yönlerden daha tehlikeli olabileceğini belirterek, Danyal Bey'in Rus tarafına geçmesinin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁹

³⁹ Latifova, "a.g.m.", s. 488-489.

⁴⁰ Koch, *a.g.e.*, s. 455-456.

⁴¹ Fransa'nın Champagne bölgesinde üretilen köpüklü beyaz şarap. Daha sonra başka yerlerde üretilen bu tür beyaz ve pembe renkli şaraplara da "Şampanya" adı verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. "Şampanya", *Ana Britannica*, XX, s. 230-231.

⁴² Koch, *a.g.e.*, s. 457. Bu hususta Koch, Danyal Sultan'ın çok düşük bir ücretle satılan atlarını birkaç hafta sonra gördüğünü belirtirken (*Aynı yer*); Sidorko, Danyal Sultan'ın efsanevi şampanya deposunun Rus askerleri tarafından yağmalandığını ifade etmektedir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 231, dipnot 276'dan naklen.)

⁴³ Gammer, *a.g.e.*, s. 197.

⁴⁴ Sidorko, *a.g.e.*, s. 231. Gammer eserinde Rusların cami hariç her şeyi yıktıklarını belirtmektedir (Gammer, *a.g.e.*, s. 197).

⁴⁵ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 384; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yu*, s. 359.

⁴⁶ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 386; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yu*, s. 363; Blanch, *a.g.e.*, s. 213.

⁴⁷ Nato Dvali, *Gürcistan'da Rus İdaresini Kuruluşu (1801-1918)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 225-226.

⁴⁸ M. Vorontsov (1782-1856), Rus prens, general.

⁴⁹ *İlisu*, s. 14.

Danyal Bey'in çok sayıda taraftarıyla birlikte Şeyh Şamil'in kampına katılması ise onu yerel ve uluslararası politikalarındaki tecrübesinden dolayı bir anda kampın önemli kişilerinden biri hâline getirdiği gibi Güney Dağıstan bölgelerinin de Şeyh Şamil'e bağlanmasını sağlamıştır. Keza Danyal Bey'in Rus hâkimiyetinin bulunduğu yerlerde daha önce tanıdığı kişilerle olan bağlantısı İmam için tükenmez bir casus ve haberci kaynağı teşkil etmiştir. Ayrıca Danyal Bey'in ardından Rus birliklerinin Lezgi kordonu hattındaki durumu daha da kötüleşmiş ve General Schwarz'ın üç yıllık idaresinde bölge halkı dağlara kaçmaya başlamıştır.⁵⁰

Danyal Bey'in Osmanlı Devleti ile de ilişkisi iyiydi ve İstanbul'da ajanları bulunmaktaydı. Danyal Bey, Prens menşeyi itibarıyla Dağıstan'da Rusya'ya sadık hanlarla da akraba olup, kendisi Mehtulin Hanı Ahmet Han'ın damadıydı. Annesi Tuti Bike Hanım'da Gazi Kumuk Hanı Aslan Han'ın kız kardeşiydi.⁵¹ Dolayısıyla bu akrabalık bağı da imamlık tarafından kullanılmış olsa gerektir.

Nitekim Danyal Bey, Şeyh Şamil'le birlikte Rus birliklerine ve tahakkümüne karşı başarılı mücadele örneği göstermiş ve Kafkas bağımsızlık hareketinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu husustaki faaliyetleri ile ilgili olarak 1845 kışı sonlarına doğru Şeyh Şamil, Danyal Bey'i Çoh köyünü almakla görevlendirmiştir. Danyal Bey köye varınca köylüler önce itaat eğilimi göstermiş, fakat daha sonra Kumuk Hanı Ağalar Han'dan başka Akuşa ve Zadakarlıların da yardıma gelmesi üzerine köy halkı itaat etmekten vazgeçmiştir. Keza Kūdül köyünden de 300 kişi onlara yardıma gelince 8 gün 8 gece süren savaş sonunda Danyal Bey köyü ele geçirmiştir.⁵² Bu sırada aklı hâlâ karışık olduğu anlaşılan Danyal Bey, 1845 Nisan'ında Kafkasya Genel Valisi olarak atanan General Vorontsov'un Tiflis'e gelmesinin ardından kendisiyle irtibata geçmiştir. General Vorontsov'a yeniden Rus saflarına dönüp dönemeyeceğini, emekliliğini alıp alamayacağını ve sultanlığın kendisine verilip verilmeyeceğini sormuştur. Kendisine verilen cevapta Kafkasya'da yaşamasına izin verileceği, emekliliğini alabileceği, ancak sultanlığın kendisine verilmeyeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Rus tarafına geçmekten vazgeçen Danyal Bey⁵³ daha sonraki yıllarda da Rus makamlarıyla temasa devam etmiş, ancak istediği şartlarda dönüşü gerçekleşmemiştir.⁵⁴

1846 yılında Danyal Bey, önemsiz bir köy olan İrib'de bir kale ile kendisine bir saray inşa ettirmişti. Şeyh Şamil tarafından Güney Dağıstan'daki bütün sınır kaleleri üzerine de müdür olarak atanmıştı.⁵⁵ Aynı yılın güz mevsiminde Şeyh Şamil'le Zadagar'ın ele geçirilmesinde rol oynamış,⁵⁶ 1848 sonbaharında

⁵⁰ Gammer, *a.g.e.*, s. 197.

⁵¹ Sidorko, *a.g.e.*, s. 389.

⁵² Muhammed Tahir el-Karahî, *Şeyh Şamil'in Cihad Hatıraları*, (Türkçesi Abdulhamid bin Abdullah eş-Şekivi, Osm. sadeleştirilen Tahirü'l-Mevlevî), (Haz. E. Sadettin Doruklu), İstanbul 1997, s. 142-144. Yapılan savaşta 200 kadar mücahit şehit olmuş, 1025'i de yaralanmıştır (*Aynı yer*).

⁵³ Gammer, *a.g.e.*, s. 384, dipnot 16'dan naklen.

⁵⁴ Danyal Bey 1846 yılı Haziran'ında da General Vorontsov'a gönderdiği bir yazıda geri dönüş veya Osmanlı Devleti'ne gitme şartlarını sormuştur. Keza 1849 yılı Haziran'ında benzer içerikte bir yazı daha göndererek isteklerini tekrarlamıştır. Çar'a iletilen her iki yazı da Çar tarafından reddedilmiş ve kendisine geri döndüğünde Ekaterinodar'da gözetim altında tutulacağı bildirilmiştir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 389, dipnot 96'dan naklen).

⁵⁵ *A.e.*, s. 271.

⁵⁶ Karahî, *a.g.e.*, s. 159.

Neçek/Naçık'ı,⁵⁷ keza aynı yıl Rutul'u, Ahdi köyünü ve Tifliskoe'yi ele geçirmişti.⁵⁸ 1852 Haziran'ında ise Lezgi ve Samur hattında kendini göstermişti.⁵⁹ 1853 Eylül'ünde Şeyh Şamil ile koordineli hareket eden Danyal Bey, Şeyh Şamil'in 9 Eylül'de Zakatala kalesi kuşatmasında başarısız olmasının ardından Rus kuvvetleriyle 12 Eylül'de çatışmaya girmiş ve mağlup olarak geri çekilmiştir.⁶⁰

Bu olayı müteakiben 4-13 Ekim tarihleri arasında Şeyh Şamil (16.000 mürit ve 20 top), Danyal Bey (3.000 mürit ve 4 top), Emir Abdurrahman (2.800 kişi) ve Muhammed Emin (5.000 kişi) birlikte Gürcistan toprağına girmişlerdir. Danyal Bey Kahtı kalesini ele geçirirken oradan Zakatala'ya hücum edilmiştir. Burada bulunan 5.000 Rus askerinden 3.000'i yaralanmış veya ölmüş, kalanlar da 36 saat çarpıştıktan sonra mukavemet edemeyeceklerini anlayarak firar etmişlerdir. Ardından Şeyh Şamil'le Calu kalesi üzerine giden Danyal Bey, bu kale ile birlikte diğer üç kalenin daha alınmasına katkı sağlamıştır. Müteakiben Şirvan tarafına yönelen Danyal Bey'in bu bölgede Sikanah ve Şeki'yi ele geçirmesi üzerine General Grigol Orbeliani⁶¹ Kırım, Abaza, Anapa ve Gelincik'te bulunan Rus askerlerinden bir kısmının Tiflis tarafına yardım etmelerini istemiştir.⁶²

1854 yılında Kırım Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği sırada Şeyh Şamil Zeneta kalesi civarına gelince Danyal Bey ile Recebil Muhammed'i piyadelere, oğlu Gazi Muhammed'i süvarilere komutan tayin etmiş ve bu birlik⁶³ 3 Temmuz 1854 tarihinde Şildi'de Prens Çavçavadze tarafından 500 kayıpla püskürtülmüş,⁶⁴ ertesi günkü çatışmadan sonra ise Şildi köyü ele geçirilmiştir. Şeyh Şamil de bu sırada Zeneta kalesini top ateşine tutmuş ve nihayetinde kale ele geçirilmiştir. Ardından Şeyh Şamil'in emriyle Danyal Bey ve Gazi Muhammed Jelenda köyüne hücum etmişler⁶⁵ ve bu sırada Gazi Muhammed komutasındaki küçük bir birlik düşman hattının gerisine sızarak Prens Çavçavadze'nin malikânesinin bulunduğu Tsinodal şatosunu basmıştır.⁶⁶ Bu baskında General⁶⁷ Çavçavadze'nin eşi, baldızı Prenses Orbeliani, çocukları ve bir kısım ev halkı rehlin alınmıştır.⁶⁸

⁵⁷ A.e., s. 166.

⁵⁸ Gammer, *a.g.e.*, s. 202.

⁵⁹ Gammer, *a.g.e.*, s. 217; Karahî, *a.g.e.*, s. 179-180.

⁶⁰ *Ceride-i Havadis*, no: 657, 21 S. 1270/23 Kasım 1853, s. 3, st. 3; s. 4, st. 1. Rusya'nın başkenti St. Petersburg'da çıkan resmî gazeteden alıntı.

⁶¹ Grigol Orbeliani (1804-1883), general, şair ve devlet konseyi üyesi.

⁶² *Ceride-i Havadis*, no: 659, Selh S. 1270/1 Aralık 1853, s. 1, st. 3; s. 2, st. 1; Ömer Faruk Akün, "Eski Bir Şeyh Şamil Destanı", *Atsız Armağanı*, Haz. E. Güngör, M.N. Hacıeminoğlu, M. Kafalı, O. F. Sertkaya, İstanbul 1976, s. 27-28.

⁶³ Karahî, *a.g.e.*, s. 178. Karahî'nin eserinde bu olay anlatılırken 10 M. 1270/13 Ekim 1853 tarihi yer almaktadır. Söz konusu tarih çarpışmanın meydana geldiği tarihten yaklaşık on ay öncesine işaret etmektedir (Bununla ilgili bk. *Aynı yer*).

⁶⁴ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 449; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 422.

⁶⁵ Karahî, *a.g.e.*, s. 179.

⁶⁶ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 449; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 423.

⁶⁷ Karahî, *a.g.e.*, s. 179.

⁶⁸ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 449; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 423. Bu baskın Osmanlı gazetelerine de yansımış ve sabık Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, İngiliz Elçi Lord Stradford

Rehinelere eşlik eden ve Rusça konuşanlardan biri⁶⁹ de Danyal Bey olmuştur. Danyal Bey onlara, durumlarını Tiflis'teki akrabalarına yazmalarını ve onların da hemen fidye hazırlamalarını söylemiştir.⁷⁰ Akabinde Şeyh Şamil ve adamları rehineler için 8 ay boyunca Ruslarla müzakere etmişlerdir. Nihayet 1855 Mart'ında Şeyh Şamil'in oğlu Cemalettin'in⁷¹ Jenata kalesi komutanı generale karşılık olmak üzere⁷² salıverilmesi ve diğerleri için de 40.000 ruble fidye ödenmesi hususunda anlaşma sağlanmıştır. Cemalettin'in ve rehinelerin değişim tarihi de 10 Mart 1855 olarak kararlaştırılmıştır.⁷³ Cemalettin Ruslara rehin verilirken Rus tarafında olup, onunla konuşan Danyal Bey, bu kez 16 yıl sonra Cemalettin'in geri dönüşünde Şeyh Şamil'in sağında onu beklemiştir.⁷⁴

Şeyh Şamil'in
büyük oğlu Cemalettin
(St. Petersburg, 1854)⁶⁹

(Canning) de Redcliffe ile bir görüşmesinde konudan bahsedince İngiliz Elçi de sefaret tercümanı Pizani'yi Babıali'ye göndererek sunduğu yazıda; İstanbul basınında yer alan haberlere göre Şeyh Şamil'in ordusundan olup, başıbozuk olan bazı kimselerin baskın sırasında hiçbir kişinin karşı koymasına rağmen iki genç kıızı ve onların mürebbiyesini idam etmelerinin, hane sahibinin ileri gelenlerden olan eşinin ve hazır bulunan bazı misafir kadınların dağlara götürülmelerinin insaniyete dokunduğu ve askere yakışır bir şey olmadığı, hatta bayağı katil eylemi olduğu hatırlatıldıktan sonra, günahsız insanların zalimce öldürülmelerinin onları geri getirmeyeceği bilirse de dağlara kaçırılmış olan kadınların salıverilmeleri hususunda Padişah'ın nüfuzunun etkili olabileceğine, bunun için Padişah'ın ferman veya tahrirat göndermesinin faydası olacağına değinilmiş, müzakere için bir İngiliz subayının da görevlendirilebileceği de belirtilmiştir (BOA, *Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR.TO)*, 220/48-1, 23 Eylül 1854). Bu gelişme üzerine Babıali'den Şeyh Şamil'e Tercüme Odası halifelerinden Dağıstanlı Enes Efendi ile tahrirat gönderilmesinin ve durumun şifahen de arz edilmesinin kararlaştırıldığı kaleme alınan tahrirat müsveddesinden anlaşılmaktadır (BOA, *Sâdaret Âmedi (A.; AMD)*, 64/44). Keza kadınlara karşı yapılan bu hareketi işiten Kars'taki İngiliz Generali Williams da Şeyh Şamil'i kadınlara ve çocuklara karşı savaşmakla suçlamıştır (Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 449, 3 nolu dipnottan naklen; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 423'teki dipnottan naklen). Osmanlı hükümetine bu baskınla ilgili bir başka bildirim ise Fransız elçiliğinden yapılmıştır. Elçilik tarafından, Çavçavadze'nin çocuklarının mürebbiyesi olan Madam de Branse'nin (Karahî'nin eserinde yanlış bir ifade olarak "*İngiliz hanım*" şeklinde zikredilmektedir. Bununla ilgili bkz. Karahî, *a.g.e.*, s. 179) Şeyh Şamil'in elinde olduğu belirtilerek, Batum'da bulunan kumandan Mustafa Paşa'ya haber verilip, konuyu araştırması ve rehinelerin kurtarılmasına yardımcı olunması istenmiştir (BOA, *Hariciye Nezâreti Siyasi Kalemi (HR.SYS)*, 907/16-2, 22 M. 1271/15 Ekim 1854; BOA, *HR.MKT*, 91/14-1, 29 M. 1271/22 Ekim 1854.

⁶⁹ Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul 1999, s. 213; Blanch, *a.g.e.*, s.y.

⁷⁰ Blanch, *a.g.e.*, s. 297-298.

⁷¹ St. Petersburg'da eğitilen Cemalettin, Rus ordusunun mızrak alayında teğmen rütbesindeydi. Cemalettin babası Şeyh Şamil'e teslim edilirken yanında Rus orduları komutanı Baron Nikola ve rehin prensesin eşi Çavçavadze de bulunmaktaydı (Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 453; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 425). Rusların elinde rehinken 1845'te annesi Fatma Hatun'un vefatı (Karahî, *a.g.e.*, s. 154) dolayısıyla bir daha annesini göremeyen Cemalettin, serbest bırakıldıktan sonra Gazi Muhammed'in yönetimi altında bulunan Karata bölgesindeki aynı adı taşıyan köye yerleşmiştir. Babasıyla anlaşamayan Cemalettin, babasının Ruslara teslim olmasını dahi önermiştir (Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 453-454; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 425-426). Burada vereme yakalanan Cemalettin'in Şubat 1858'de hastalığı ağırlaşmış ve 12 Haziran 1858'de 27 yaşında vefat etmiştir (Blanch, *a.g.e.*, s. 367).

⁷² Karahî, *a.g.e.*, s. 180.

⁷³ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 452; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 425-426. Blanch'ın eserinde değişim tarihi 11 Mart olarak ifade edilmektedir (Blanch, *a.g.e.*, s. 346 vd.).

⁷⁴ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 453; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 425; Blanch, *a.g.e.*, s. 350-351.

Danyal Bey'in farklı saflarda olarak Cemaleddin'in rehin verilirken çocukluk ve teslim alınırken gençlik hâlini görmesi ise eşine ender rastlanır bir ana ta-nıklık etmesine vesile olmuştur.

3. Danyal Bey'in Osmanlı Devleti ile Temasları

Osmanlı Arşivi'nde Danyal Bey ile ilgili tesadüf edilebilen 1849 yılına ait evrak, Danyal Bey'in Şeyh Şamil tarafına geçtikten yaklaşık beş yıl sonra Erzurum valisi vasıtasıyla İstanbul'a gönderdiği dilekçe ile ilgili yazışmaları ihtiva etmektedir. Bu dilekçede Danyal Bey, Kafkasya bölgesinden tahliye edilerek Osmanlı Devleti'ne getirilmesini talep etmiştir. Ancak Danyal Bey'in bu talebi orada bulunan mücahitlerin onun hizmet ve yardımından mahrum kalacakları düşüncesiyle uygun görülmemiştir. Bununla beraber kendisini kırmayacak ve ümitsizliğe düşürmeyecek tarzda uygun bir cevapla oradaki faaliyetlerine devam etmesi istenmiştir. Keza dilekçeyi getiren kişinin de geri gönderilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁷⁵

Danyal Bey'in Osmanlı devlet yetkililerine bizzat yaptığı bu teşebbüsü her ne kadar akim kalsa da Kafkasya'da Şeyh Şamil'le birlikte Ruslara karşı verdiği mücadelenin Ceride-i Havadis gazetesinde yer bulması Osmanlı kamuoyunun dikkatini çekmesine ve kamuoyunu etkilemesine vesile teşkil etmiştir. Danyal Bey'in halk nezdinde tanınmasını sağlayan bir diğer husus da Râzî mahlaslı bir halk şairinin Kırım Savaşı'nın başlamasıyla Şeyh Şamil için söylediği 47 beyitten oluşan bir destanda adının geçmesi olmuştur.⁷⁶ Destanda Şeyh Şamil tarafından Rus Çarı I. Nikola'ya verilen cevapta "Ordum teslimdir Danyal Sultan'a"⁷⁷ ifadesiyle kendisinden söz edilen Danyal Sultan, böylece Şeyh Şamil'in çok güvenip itibar ettiği, Kafkasya'da büyük bir komutan olarak anılmıştır.

Kırım Savaşı'nın giderek yaklaşması ise Kafkasya'nın Rus boyunduruğundan kurtulması için savaştan Kuzey-doğu ve Batı Kafkas halkları açısından yeni bir dönüm noktası olarak görülmüş ve umut kapıları sonuna kadar açılmıştır. Bu uğurda mücadele eden pek çok insan nihayet Osmanlı Devleti ile birlikte dönemin büyük devletlerinden yardım alabileceklerini umut etmişlerdir. Bu umudu taşıyanlardan biri olarak Danyal Bey de Şeyh Şamil'e, kendisinin başında bulunduğu 15 kişilik bir heyetin ittifak yapmak ve askerî yardım istemek amacıyla İstanbul, Fransa ve İngiltere'ye gönderilmesini önermiştir. Ancak önerisi Şeyh Şamil tarafından kabul edilmemiştir.⁷⁸

⁷⁵ BOA, *Sadâret Mektubi Kalemi (A.} MKT)*, 209/92-1, 9 Ş. 1265/30 Haziran 1849. Maliye Nezareti'ne yazılan bir başka yazıda Danyal Bey'in dilekçesini getiren ve Erzurum'da kalan kişiye oranın mal sandığından 7.500 ve İstanbul'a gelen kişiye de 20.000 kuruş ihсан edilmesi istenmiştir (A.} MKT, 209/92-2, 9 Ş. 1265/30 Haziran 1849).

⁷⁶ Kırım Savaşı'nı anlatan bu destan ilk basımında "Hazâ Dâsitan-ı Şeyh Şamil", ikinci basımında "Destan-ı Şeyh Şamili" adıyla yayımlanmıştır (Akün, a.g.e., s. 21-22).

⁷⁷ A.e., s. 25.

⁷⁸ Sidorko, a.g.e., s. 327; Latifova, "a.g.m.", s. 490. Aslında Danyal Bey, Osmanlı Devleti himayesinde "Büyük İmamet Devleti" kurmayı hayal etmekteydi. Hayalindeki bu devletin sınırları ise doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, kuzeyde Don Nehri, güneyde Arpaçay ve Ağrı Dağı eteklerine kadar uzanmaktaydı (Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş III*, İstanbul 2019, s. 394-395).

Bu sırada 1853 yılının başında Osmanlı elçileri Şeyh Şamil'i yaklaşan savaştan ve Osmanlı birliklerinin Güney Kafkasya'ya yürüyeceğinden haberdar etmişlerdir. Bu hususta Şeyh Şamil'den Osmanlı ordusunu bütün birlikleriyle karşılaşmasını istemişlerdir. Şeyh Şamil bu bilgiyi Çar'ın hâkimiyeti altında bulunan Dağıstan ve Güney Kafkasya'da yaşayan halklara yayarak, onları Ruslara karşı isyana çağırmıştır.⁷⁹ Ardından Osmanlı Devleti'nin 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan etmesi üzerine 9 Ekim'de Sultan Abdülmecid, Şeyh Şamil'e bir ferman yollayarak Ruslara karşı cihad çağrısında bulunmuştur. Şeyh Şamil 13 Aralık'ta verdiği cevapta Tiflis üzerine askerî harekât yapılırsa, Rusların Kafkaslar'dan atılmasının mümkün olacağını bildirmiştir. Fakat teklifi Osmanlı hükümeti tarafından uygun görülmemiştir.⁸⁰ Bununla birlikte Babıali tarafından Osmanlı Devleti ile birlikte Ruslara karşı savaşacak hanlara askerî rütbe verilmesi kararlaştırılmış ve Şeyh Şamil'in seraskerliğe gönderdiği yazıya uygun olarak diğerleri ile beraber Danyal Bey'e tuğgenerallik rütbesi verilmesi uygun görülmüştür.⁸¹

Şeyh Şamil, İstanbul'a gönderdiği bir adamı vasıtasıyla Babıali'ye emniyet açısından Anadolu Ordusu Gümrü'de görünmeden önce gizlice haberleştiği hanların itaat ve bağlılıklarının ortaya çıkarılmaması gerektiğini bildirip, eğer işler herhangi bir sebepten dolayı ters giderse Rusların Kafkasya'daki hanlara ve Müslüman halka büyük zarar verebileceğine dikkat çekerken,⁸² askerî rütbelerin verilmesi meselesi önde gelen on bir devlet adamının oluşturduğu "*Meclis-i Muvakkat*"ta ele alınmıştır. Dağıstanlı Halil Paşa'nın tahriratu ve şifahi bazı ifadelerinden sonra Rusların o bölgede emirlere özel rütbeler dağıtmış olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin de birlikte çalışacağı kişi ve hanlara uygun rütbeler vermesi kabul edilmiştir. Bu sırada Şamil Efendi'ye verilecek rütbenin diğerlerinden yüksek ve itibarlı olması gerektiği göz önünde bulundurulurken kendisine vezirlik rütbesi ile birlikte imam denmesinden dolayı "*serdar-ı ekrem*" unvanının verilmesi uygun görülmüştür. Ancak rütbelerin sahiplerine ortak harekât başlayınca dek rütbelerini gizli tutmaları ve durumdan Anadolu Ordusu'nun da haberdar edilmesi tavsiye edilmiştir.⁸³ Aynı husus Padişah'a da arz edilmiş ve alınan kararlar Padişah tarafından da uygun bulunmuştur.⁸⁴

⁷⁹ Sidorko, *a.g.e.*, s. 405.

⁸⁰ Mustafa Budak, "Şeyh Şamil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, s. 69.

⁸¹ BOA, *İrâde Dahiliye (İ.DH)*, 301/19040-1, -3, -5. Bu listeye göre Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed Efendi'ye, seraskerlik makamında bulunan Danyal Sultan'a (adının üstünde "*Rusyalı tarafından kendisinde general payesi vardır*" notu düşülmüştür), Nasrullah Sultanzade İsmail Bey'e ve Çerkes naibi Mehmed Efendi'ye tuğgenerallik rütbesi verilmiştir. Ayrıca Rusya tarafından rütbeleri verilip, memleketlerinin idaresi müstakilen kendilerinde olan ve Şeyh Şamil tarafından yazı ile savaşa davet edilen Tuğgeneral Camoy Han'a, General Ebu Müslim Şamhal Han'a, General Ağalar Han'a, General Yusuf Han'a ve General Hasay Han'a da rütbeler verilmiştir (BOA, *İ.DH*, 301/19040-5, 22 B. 1270/20 Nisan 1854). Ayrıca tarihsiz olup, henüz ham hâlde olduğu anlaşılan, Şeyh Şamil ve Danyal Sultan'ın isimlerinin de bulunduğu 7 kişilik liste için bkz. BOA, *İ.DH*, 301/19040-1.

⁸² BOA, *İ.DH*, 301/19040-5, 22 B. 1270/20 Nisan 1854 (Dersaadet'e gelen Mahmud Efendi'nin sözlü ifadesinin özeti).

⁸³ BOA, *İ.DH*, 301/19040-6, 17 Ş. 1270/15 Mayıs 1854. Bu arada haberleri getirip götüreren Halil Paşa'ya da İstabl-ı Âmirî Müdürlüğü verilmesi uygun görülmüştür (*Aynı belge*).

⁸⁴ BOA, *İ.DH*, 301/19040-7, 26 Ş. 1270/24 Mayıs 1854.

Şeyh Şamil Kafkasya'daki hanlar ve Müslüman halkla ilgili daha önce yapmış olduğu uyarının aksine 14 Temmuz 1854'te Kafkas tepelerini aşmış, Gazi Muhammed'in 7.000 kişilik süvari birliği Danyal Bey'in de 5.000 kişilik piyade birliği kendilerine verilen görevleri yerine getirmişlerdir. Ne var ki Osmanlı ordusunun beklenen harekâtı gerçekleşmemiştir.⁸⁵ Burada acaba Şeyh Şamil biraz aceleci mi davrandı sorusu akla gelmektedir. Ancak öyle bile olsa daha sonra bunu telafi etmek mümkün gibi görünmektedir. Bununla birlikte daha sonraki aylarda da yazışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 17 Kasım 1854'te Danyal Bey'in Kars'taki Osmanlı irtibat subayı Said Muhammed Arif'le yaptığı bir yazışmada "yazınız net olmadığından niyetinizi anlayamadık, çünkü biz Türkçeyi Türk tarzı olarak anlamıyoruz. Bu yüzden cevap veremedik, fakat sizden ya iyi bir Arapça ile veya anlaşılır bir Türkçe ile yazmanızı bekliyoruz ki, isteklerinizi yerine getirebilelim" ifadelerini kullanması da Osmanlı Devleti'nin isteklerini yerine getirme konusundaki çabalarını göstermektedir.⁸⁶

Savaşın sonlarına doğru, 27 Kasım 1855'te Kars'ın kaybedilmesi özgürlüğüne düşkün Kafkas halkları arasında büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Savaşın sona erdirilmesiyle ilgili çabalardan ise Şeyh Şamil haberdar edilmemiştir. 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Şeyh Şamil, 1856 Temmuz'u başında Serasker Paşa'ya bu durumu protesto eden bir mektup göndermiştir. Öte yandan barışın yapılmasıyla birlikte çok sayıda naip gizlice Rus vassalı prens veya Rus makamlarıyla temasa geçerek af dilemeye başlamışlardır. Ekim ayında Kibit Muhammed'in Gazi Kumuk Hanı Ağalar Han ile müzakereleri ortaya çıkarken Danyal Bey de Rus hâkimiyetine tekrar girmek için teşebbüslerde bulunmaya başlamıştır.⁸⁷

Şeyh Şamil'in, barış görüşmelerinden haberdar edilmemeleri, hatta dikkate alınmamaları ile ilgili Osmanlı Devleti'ne karşı aldığı tavır bir müddet sonra esnemeye başlamıştır. Kendilerini temsilen Şeyh Şamil yaverlerinden Abdül-atif Efendi'yi ve Danyal Bey de Hacı Baba Efendi'yi⁸⁸ Babıali'ye göndermişlerdir. Abdül-atif Efendi, Şeyh Şamil'in vekili Seyyid Cemaleddin Efendi'den getirdiği arzuhâlde barış yapılırken unutulmuş olmalarının kendilerini dehşet, hayret, büyük keder ve esefe düşürdüğünü belirtip, Ruslarla savaflara devam ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca gönderdikleri mektupların Osmanlı Devleti'ne ulaştırılması sırasında Rusların zorluk çıkardıklarını, pek çok haberciyi öldürmelerine veya esir almalarına rağmen yine de haberleşmeye devam edeceklerini bildirmişler ve kusurlarının affolunması dilemişlerdir.⁸⁹

⁸⁵ Sidorko, *a.g.e.*, s. 407.

⁸⁶ *A.e.*, s. 325.

⁸⁷ *A.e.*, s. 411.

⁸⁸ Hacı Baba Efendi büyük ihtimalle 1859'dan sonra Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Nitekim 1867'de, ikamet ettikleri Bursa'dan Hacı Selim Efendi ve aileleriyle birlikte Hacca gitmek amacıyla geldikleri İstanbul'dan yolculuğa çıkana kadar Kılıçhane'de kalma taleplerine dair dilekçelerine verilen cevapta kendileri için "muhacirin-i atikeden" ifadesi kullanılmaktadır (*BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)*, 536/111-1).

⁸⁹ *BOA, HR.MKT*, 234/64-2, Gurre Ra. 1274/20 Ekim 1857 (Şeyh Şamil Efendi'nin vekili Dağıstan ahalisinin müşidi Nakşibendi tarikatından Seyyid Cemaleddin Efendi tarafından imzalı ve mühürlü arzuhâlin tercümesi). Mektubu getiren Abdül-atif Efendi getirdiği mektuplara bir cevap

Danyal Bey, Hacı Baba Efendi ile gönderdiği mektuplardan birinde Osmanlı Devleti ile İhsu Sultanlığı arasındaki ilişkilere vurgu yapmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin çeşitli zamanlarda İhsu Sultanlığı'na gönderdiği fermanlardan özetler vererek bağlılıklarının yeni olmadığını ve tarihi kökleri bulunduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Diğer bir mektubunda ise tebaası ile birlikte Osmanlı Devleti'ne gelmek istediğini, ancak kaçak olarak gelmek yerine Rusya ile Osmanlı Devleti'nin uzlaşısı sonunda gelmeyi tercih ettiğini⁹¹ ve bu konuyla ilgili cevap beklediğini ifade etmiştir.⁹² Danyal Bey'in 1857 tarihli mektubuna nasıl bir cevap verildiğine arşivde tesadüf edemedik, ancak 1849 yılındakine benzer bir şekilde nezaketli ve olumsuz bir cevap verilmiş olmalıdır.

4. Danyal Bey'in Ruslara Teslim Olması ve İstanbul'a Gitme Çabaları

1857 yılında Rus birlikleri yivli tüfekler kullanırken Müritlerin ellerinde eski tüfekler bulunmaktaydı.⁹³ Çarpışmalarda bunun önemli avantajların gören Ruslar; Kırım Savaşı'nın sona ermesinin ardından Kafkasya'ya yönelik saldırgan tutumlarını, özellikle Kafkas halklarının büyük çoğunluğunun savaş esnasında Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin yanında yer almaları, barış antlaşması imzalanınca da sahipsiz kalmaları veya ortada bırakılmaları nedeniyle artırmışlardı. Bu gelişme bağımsızlık mücadelesi veren Kafkas halklarında büyük bir çaresizliğe ve ümitsizliğe neden olmuştur. Kafkaslarda verilen mücadelenin Kafkas halkları açısından olumsuz seyri 1859 yılına gelindiğinde Şeyh Şamil'in mukavemetinin kırılmasına ve Ruslara teslim olmasına giden yolu açmıştır.

Nitekim 1859 yılının başlarında General Evdokimov⁹⁴ Bassa nehri vadisini işgal etmiştir. Şiddetli çarpışmaların ardından Rus birlikleri Vidan/Veden'e ulaşınca Şeyh Şamil naipinin ısrarıyla ağır ateş altında olan ikametgâhını terk etmiştir. Danyal Bey ve ihtiyat askerleri ise buranın 4 km. batısında Wrangel'in saldırısını engellemek için konuşlanmışlardır. 19 Nisan'da General

verilmeyince bir hayli üzülmüş ve Dağistan'dan kaç defa mektup getirdiği hâlde cevapsız gönderildiğini ve bu durumun kendisini mahzun ettiğini belirtmiştir. Ardından bu sefer cevapsız döndüğü takdirde halkın ve Şeyh Şamil'in üzüleceğini ifadeyle en azından Şeyh Şamil'e bir "iltifatname-i aliyeye" yazılmasını ve kendisine de yolluk verilmesini istemiştir (BOA, (A.) AMD, 82/95-1). Bunun üzerine Abdülatif Efendi'ye 5.000 kuruş ihsan edilirken (BOA, A.) AMD, 82/95-2) Hacı Baba Efendi de unutulmamış ve ona da 5.000 kuruş ihşanda bulunulmuştur (Sâdaret Mektubi Mühimme (A.) MKT.MHM), 135/48, 24 Za. 1274/6 Temmuz 1858).

⁹⁰ BOA, HR.MKT, 234/64-3 nolu üzerindeki kendisine ait mührün olduğu belgede Danyal Bey sultanlığı hakkında malumat vermektedir.

⁹¹ BOA, HR.MKT, 234/64-4, 8 Ra. 1274/27 Ekim 1857.

⁹² Danyal Bey bir diğer mektubunda da taleplerine cevap verilmesini niyaz ettiğini belirtmiştir (BOA, HR.MKT, 234/64-5, 8 Ra. 1274/27 Ekim 1857).

⁹³ Kaffi, a.g.e., s. 111.

⁹⁴ Nikolai İvanovich Evdakimov (1804-1873), Rus piyade generali. 1850-1855 yılları arasında Kafkasya'nın Sağ ve 1855-1860 yılları arasında Sol Hattı'nı komuta etmiştir. 1856'da korgeneralliğe yükseltilmiştir. 1859'da kont unvanı yanında 3. dereceden St. Georg nişanı almıştır. Aynı yıl Çar'ın yaverliğine atanmış, Kuban bölgesi Rus orduları komutanlığına ve Terek bölgesi şefliğine getirilmiştir. 1860 yılında Batı Kafkasya'nın işgali planıyla ortaya çıkmıştır. Bu plana göre Laba ve Balaya ırmakları arasındaki bölge işgal edilecekti. Yerli halk Kuban ötesine veya Osmanlı Devleti'ne sürülecekti. Evdokimov, Batı Kafkasya'daki bütün operasyonları kumanda eden kişi olmuştur. Bununla ilgili bkz. Bezhan Khorava, *Circassians*, Tbilisi 2012, s. 87.

Evdokimov, Vidan'ı almış ve müteakiben Şeyh Şamil'in konutu dâhil bütün yerleşim yerleri tahrip edilmiştir.⁹⁵

Bu gelişmelere mukabil Danyal Bey, yeniden Rus saflarına katılmak için Ruslarla gizli görüşmelere başlamıştır. 2 Ağustos'ta ikametgâhu İrib'i ve Düsrek köyünü⁹⁶ Ruslara teslim etmiş, 7 Ağustos'ta Baryatinski'nin Botlik'teki kampına at sürerek af dilemiştir.⁹⁷ Böylece Ruslar tarafından daha önceki rütbesiyle kabul edilmiştir.⁹⁸ Ardından Rusların Şeyh Şamil'in teslim olması için gönderdiği heyette yer almıştır. 27 Ağustos'ta Şeyh Şamil'le son müzakereler yapılmış ve nihayetinde Danyal Bey ile Albay Lazarev Şeyh Şamil'i ikna için kale kapısı önünde görülmüşlerdir. Fakat Şeyh Şamil Ruslara güvenmediğinden bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Akabinde Şeyh Şamil teslim olmak için bazı isteklerde bulunmuştur. Ne var ki bu istekleri kabul edilmeyince⁹⁹ yanındaki adamlarıyla birlikte Gimri'ye sığınmıştır. Bu arada General Baryatinski'ye İmamı sağ salim yakalama talimatı verildiğinden, teslim olmak istemeyen İmamı, oğlu Gazi Muhammed ikna etmiş ve daha sonra yapılan görüşmede hayatının ve refakatindekilerin güvenliğinin garanti edilmesi üzerine teslim olmayı kabul etmiştir. Şeyh Şamil 6 Eylül 1859 saat 16.00'da 30 kişilik maiyetiyle birlikte Ruslara teslim olmuştur. Bunun üzerine Baryatinski hemen bir süvari kuryesini Simferepol'a göndermiş ve Çar'a "Gunib alındı. Şamil tutsak ve Petersburg yolunda" diye telgraf çekmiştir.¹⁰⁰

Danyal Bey, Çar hükûmetine teslim olduktan sonra bir süre Tiflis'te yaşamıştır.¹⁰¹ Çar'ın emriyle 25 Eylül 1861'de daha önceki tuğgenerallik rütbesi kendisine iade edilmiş ve Ön Kafkas Ordusu'daki Ermeni Süvarileri'nin komutanı olarak atanmıştır. Keza 1864 Nisan'ında nişanları geri verilmiştir.¹⁰²

⁹⁵ Sidorko, *a.g.e.*, s. 417. Danyal Bey'in Rusların Vidan'ı ele geçirmesinden bir gün önce kızı Kerimat'a gizlice gönderdiği mektubunda "Onları terk et! Oyun bitti. Baryatinski onları kuşattı. Bize gel!" diye haber göndermesi üzerine Kerimat da bu isteğe uyararak babasının yanına gitmiştir. Gazi Muhammed bunu öğrenince çok üzülmüş ve "Benim ufak Kerimatım bunu bana nasıl reva gördün" şeklinde bir not düşmüştür. Bu not ise Gazi Muhammed'in vefatından sonra kendisine ait evrak arasında bulunmuştur (Blanch, *a.g.e.*, s. 369). Bu olayı müteakiben Kerimat, Rus makamlarının baskısı sonucunda Kaluga'da sürgün hayatı yaşayan Gazi Muhammed'le yeniden bir araya gelmiştir. Bununla ilgili bkz. Sidorko, *a.g.e.*, s. 390, dipnot 99'dan naklen.

⁹⁶ "Daniyal-Bek", (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.

⁹⁷ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 475; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı*, s. 442-444. Sidorko, Danyal Bey'in Ruslara teslim olmasıyla ilgili olarak 11 Ağustos'ta kalesi İrib'i boşalttığını ve birkaç gün sonra pişman olarak Ruslara teslim olduğunu ifade etmektedir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 420). Danyal Bey ise teslim olmasını elindeki mevcut askerî kuvvetle 16 yıl boyunca Rusya gibi güçlü bir devlete karşı savaştıktan sonra kendilerine hiçbir yerden para, askerî malzeme ve zahire yardımını yapılmaması nedeniyle çaresiz kalmalarına veya bırakılmalarına bağlamaktadır (BOA, İ.MMS, 40/1653-2, 5 M. 1287/7 Nisan 1870).

⁹⁸ "Bir Varakadır", *Basiret*, no: 15, 9 Za. 1286/10 Şubat 1870, s. 3, st. 1-2; s. 4, st. 1.

⁹⁹ Sidorko, *a.g.e.*, s. 421-422.

¹⁰⁰ *A.e.*, s. 423. Şeyh Şamil Kaluga'da sürgün olmakla birlikte rahat bir hayat yaşamıştır. Ne var ki ihtiyaçları en iyi şekilde temin edilmesine rağmen kararlarının hâkimi olamamıştır. 1869'da kendisine Mekke'ye gitmesi, yani Hac vazifesi için izin verilmiş ve 4 Mart 1871'de Medine'de vefat etmiştir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 428; Budak, "Şeyh Şamil", s. 69-70).

¹⁰¹ Cavadova, *a.g.e.*, s. 29; Latifova, "a.g.m.", s. 491. Her iki çalışmada da Danyal Bey'in bir süre Şeki'de yaşadığı ifade edilmektedir.

¹⁰² "Daniyal-Bek", (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.

Daha sonra Dağıstan halkını Osmanlı Devleti'ne gitmeye teşvik etme suçlamasıyla Tiflis'e çağrılmış ve hakkında yapılan tahkikat sonucunda bir şey çıkmamıştır.¹⁰³ Ancak Rusların tahakkümü altında özgür ve huzurlu bir şekilde yaşayamayacağını anlamış olan Danyal Bey, 1869'da Osmanlı Devleti'ne gitme, yani özgürce yaşama hayalini gerçekleştirme çabası içine girmiştir. Bunun için Kafkasya'da 504 nolu birliğin komutanı Pricehinski'den yardım alan¹⁰⁴ Danyal Bey, 1869 yılı Mart'ında Tiflis'teki Rus idarecilere verdiği dilekçesinde Rus ordusundaki süvari tuğgeneralliği görevinden ayrılmak istediğini ifade etmiş ve bu talebi 29 Nisan 1869'da Çar'ın onayıyla kabul edilmiştir. Ardından Osmanlı Devleti'ne gitmek istediğini belirten dilekçeye de olumlu cevap alan Danyal Bey¹⁰⁵ kendisine verilen 3.000 Ruble harcırah ve maiyetindeki 48 kişiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne göç etmek amacıyla 21 Mayıs'ta Tiflis'ten ayrılmıştır.¹⁰⁶

5. Danyal Bey'in Şeyh Şamil ve Hacı Murad'la İlişkileri ve Kişiliği

5.1. Şeyh Şamil ve Danyal Bey

Şeyh Şamil'in 1844 yılına kadar karşıt görüşleri nedeniyle kendisiyle uzun yıllar savaşan, Rus vassallığını temsil eden ve diğer yanda Kafkasya'nın güney sirtlarında yaşayanlar arasında büyük bir saygınlığı olan eski Sultanı karışık duygularla karşıladığı şüphesizdir. Ancak Danyal Bey'in yanında pek çok tarafta getirmesi, Gazi Kumuk ve Tarku prensleri ile olan bağları, nüfuzunun Tiflis hatta İstanbul'a kadar uzanması daha önce aralarında var olan husumeti unutturmak zorunda bırakmıştır.¹⁰⁷

Danyal Bey, Şeyh Şamil'e katıldıktan sonra kişiliği ve devlet tecrübesi ile kendini göstererek İmamla eşdeğer ruhani güce sahip olan Hacı Taşo, Kibid Muhammed, Hacı Murad gibi kişiler arasında yer aldığı gibi¹⁰⁸ Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'le birlikte sıralamada naiplerin önünde yer alan otorite şahsiyetler arasında sayılmıştır.¹⁰⁹

Bu arada Danyal Bey 1845 yılında kaçırılan kayınpederi Mehtulin Hanı Ahmed Han'ın oğlu İbrahim Han'ın salıverilmesinde bölgedeki hanlık nüfu-

¹⁰³ BOA, İ.MMS, 40/1653-2, 5 M. 1287/7 Nisan 1870.

¹⁰⁴ BOA, HR.SFR.1, 20/47-3.

¹⁰⁵ BOA, HR.SFR.1, 20/47-2; BOA, HR.SFR.1, 22/68.

¹⁰⁶ BOA, HR.SFR.1, 20/47-1, -2, -3. Danyal Bey ile birlikte Osmanlı Devleti'ne 48 kişi hicret etmiştir. Hicret edenlerin listesiyle ilgili bkz. EK-3; BOA, HR.SFR.1, 20/47-4 (Fransızca, EK-5); -6 (Rusça, EK-4). Öte yandan Danyal Bey'in bu listede yer almayan kızlarından Nene Hanım, Gazi Kumuklu Tahir Bey'in torunu, Aslan Han'ın kardeşi Abdurrahman Bey'le evlenmiş, o vefat edince de Albay Hacıağa Bey'in oğlu Mahmud Bey'le evlenmiş ve birlikte hacca gittikten sonra Türkiye'de kalmışlardır. Beyim Hanım, İlisu sultanları neslinden olan Yusuf Bey'in oğlu Mehet Bey'le evlenmiştir. Umma Hanım daha kız iken vefat etmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere Danyal Bey'in bir diğer kızı Kerimat olup, Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'le evlenmiştir (*İlisu*, s. 27).

¹⁰⁷ Sidorko, *a.g.e.*, s. 232. Danyal Bey müteakip yıllarda adamları vasıtasıyla İstanbul'dan düzenli kitaplar getirtmiştir (Bununla ilgili bkz. *A.e.*, s. 231, dipnot 277'den naklen). İstanbul'daki adamların yalnızca istenen kitapları temin etmekle kalmadıkları açıktır.

¹⁰⁸ Gammer, *a.g.e.*, s. 243. Ayrıca Danyal Bey, Şeyh Şamil ve Hacı Murad'ın birlikte resimleri için bkz. EK-6.

¹⁰⁹ Sidorko, *a.g.e.*, s. 318.

Danyal Sultan¹¹²

Danyal Sultan'ın kızı
Kerimat¹¹³

Şeyh Şamil'in oğlu
Gazi Muhammed¹¹⁴

zunu Şeyh Şamil nezdinde fazlasıyla kullanmış olmalıdır.¹¹⁰ Ayrıca Danyal Bey, Şeyh Şamil'in sofrasında yer alabilenlerden biri olup, bu durum da Şeyh Şamil'e ne kadar yakın olduğunun bir göstergesidir.¹¹¹

Belki bütün bu anlatılanların ötesinde 1851 yılında Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed babasının karşı çıkmasına rağmen Danyal Bey'in Tiflis'te büyüyen ve güzelliği ile âdetâ gözleri kamaştıran, "Kafkas Güzeli" lakabını hak eden kızı Kerimat'la¹¹⁵ evlenmiştir.¹¹⁶ Bu evlilikle ortaya çıkan dünürlük bağı da Danyal Bey açısından manevi bağın maddeten tescil edilmiş hâli gibidir.

5.2. Hacı Murad ve Danyal Bey

Avar Hanı Hacı Murad; İlisu Sultanı Danyal Bey gibi Şeyh Şamil'e katılmadan önce kendi hanlığının yöneticisi olup, Rus Çarı'nın güvenilir müttefikiydi. Şeyh Şamil'e katılmalarından sonra her ikisi de önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Hacı Murad (1813-1853)¹¹⁷ Şeyh Şamil'le 1843-1852 yılları arasında birlikte savaşmıştır. Ruslar çok başarılı bir askerî yetenek¹¹⁸ olan Hacı Murad'ı kızıl sakalından ve koyu kızıl Çerkeska giymesinden dolayı "Kırmızı şeytan" olarak anmışlardır.¹¹⁹

Mamafih bu özel askerî yetenek ile Danyal Bey'in arasının çok iyi olmadığı, 1845'te Hacı Murad'ın Danyal Bey'in kayınvalidesi Nuh Bike Hanım'ı kaçırmayla daha da netleşmektedir. Hacı Murad Cangutay'a saldırınca eski düşmanı Mehtulin Hanı Ahmet Han'ın dul eşi Nuh Bike Hanım'ı muhafazalı

¹¹⁰ A.e., s. 389.

¹¹¹ Baddeley, *The Russian Conquest*, s. 455; Baddeley, *Rusların Kafkasya'ya*, s. 426-427.

¹¹² Blanch, *a.g.e.*, s.y; Barlas, *a.g.e.*, s. 243.

¹¹³ *İlisu*, s. 15.

¹¹⁴ A.e., s. 16.

¹¹⁵ Kerimat 1835'te Tiflis'te doğmuş ve 1861'de (Blanch, *a.g.e.*, s. 440; Barlas, *a.g.e.*, s. 288) Kaluga'da 26 yaşında veremden vefat etmiştir (Sidorko, *a.g.e.*, s. 390). Sidorko Kerimat'ın 1862'de vefat ettiğini belirtmektedir. Bununla ilgili bkz. A.e., s. 390, dipnot 100'den naklen.

¹¹⁶ Sidorko, *a.g.e.*, s. 390; Blanch, *a.g.e.*, s. 309.

¹¹⁷ Hacı Murad'la ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Budak, "Hacı Murad", *DİA*, XIV, s. 490-491.

¹¹⁸ Sidorko, *a.g.e.*, s. 387-388.

¹¹⁹ Blanch, *a.g.e.*, s. 243.

saraydan 13 Aralık 1846'da geceleyin kaçırılmış,¹²⁰ hatta onu metresi yapmaya kalkmıştır.¹²¹ Durumdan haberdar edilen Danyal Bey devreye girerek 23 Mart 1847'de 27 Dağistanlı ve 5.000 ruble fidye karşılığında Nuh Bike Hanım'ın serbest bırakılmasını sağlamıştır.¹²²

Gerçekte cihad hareketinden gelmeyen ve vaktiyle bu harekete rakip olan Taşov Hacı, Kibid Muhammed ve Danyal Bey, Şeyh Şamil ile Hacı Murad'ın arasının sık sık açılmasına yol açmışlardır. Hacı Murad, 1848 Mart sonlarında Şeyh Şamil'in yerine halef gösterilen oğlu Gazi Muhammed taraftarı oldukları için Aslan Kadı ve Danyal Bey'e muhalif olmuştur.¹²³ Zira Hacı Murad imamdan sonra imam olabileceğini belirterek Gazi Muhammed'in halifeliğini tanımamıştır.¹²⁴ Daha sonra 1852 yılında Şeyh Şamil'in yanından ayrılmıştır. Aslında Hacı Murad'la Danyal Sultan farklı kişilik yapısına sahiptirler. Hacı Murad yalnız ve izole bir yaşam sürerken Danyal Sultan ise onun tam karşıtıydı.¹²⁵

5.3. Danyal Bey'in Kişiliği

Daha önce de zikredildiği gibi Danyal Bey cesur, vizyon sahibi ve han olması itibarıyla da nüfuzlüydü.¹²⁶ Tatar kökenli feodal beylerden, muhafazakârlardan olup, Şeyh Şamil'in radikal öğretilerine ters bakmayan biriydi.¹²⁷ Bununla birlikte kendisi Fransız şaraplarına düşkünlüğüyle bilinmekteydi.¹²⁸

Danyal Bey'in Şeyh Şamil'e katıldıktan sonra onun yanında yerini sağlamlaştırmasında gizlediği zenginliği ve dağıttığı zengin hediyeler önemli rol oynamıştır. Ayrıca Danyal Bey'in prestij kazanmak için çarpıcı bir yönü de dinî görseliğini öne çıkaran dindarlığı olmuştur. Danyal Bey İmamın yanında bulunanlardan çok azının takabildiği, cihada katılmışlığın sembolü olan, yere kadar uzanan, "çalma" adı verilen, uzun beyaz kumaş elbise ve elinde inci tespih ile dolaşmaktaydı. Bilime düşkün olan Danyal Bey "Müdirat" adı verilen okulların yanında camileri de desteklemiş, dinî kitapları istinsah ettirmiş, âlimleri konferansa çağırılmış ve ayrılırken kendilerine büyük hediyeler takdim etmiştir. Keza sarayının bulunduğu İrib'de konferanslar verdirmiş ve yıkılan camiye muhteşem bir şekilde yeniden yaptırmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi İstanbul'daki adamları vasıtasıyla buradan kitaplar getirtirken¹²⁹ kendisi de bir kısmı Şeyh Şamil'e katıldıktan sonra olmak üzere en az 12 tane el yazma eseri istinsah etmiştir.¹³⁰

¹²⁰ Sidorko, *a.g.e.*, s. 359; Kadircan Kaffı, *Şimali Kafkasya*, İstanbul 1942, s. 109.

¹²¹ Blanch, *a.g.e.*, s. 243.

¹²² Sidorko, *a.g.e.*, s. 359. Ayrıca bkz. *A.e.*, s. 244.

¹²³ *A.e.*, s. 259.

¹²⁴ Gammer, *a.g.e.*, s. 243.

¹²⁵ Koch, *a.g.e.*, s. 457.

¹²⁶ Latifova, "a.g.m.", s. 486.

¹²⁷ Blanch, *a.g.e.*, s. 213.

¹²⁸ Koch, *a.g.e.*, s. 457.

¹²⁹ Sidorko, *a.g.e.*, s. 389-390.

¹³⁰ Michael Kemper - Amri Shikhsaidov - Natalya Tagirova, "The Library of Imam Shamil", *Princeton University Library Chronicle*, Sayı: 1, Cilt: 64, Sonbahar 2002, s. 134-135.

Danyal Bey'in tek düşmanı ise şahsi kan davalı olduğu Gazi Kumuk Hanı Ağalar Han'dır. St. Petersburg'da eğitim görmüş olan bu han, Şeyh Şamil'e Danyal Bey'i öldürürse safına katılmayı dahi önermiş olup, hatta ölüm döşğinde bile Danyal Bey'i kendi elleriyle öldürmediğine çok pişman olduğunu belirtmiştir.¹³¹

6. Danyal Bey'in İstanbul'a Gelişi ve Vefatı

Danyal Bey ve beraberindekilerin İstanbul'a nasıl geldiklerine dair bir bilgiye tesadüf edilmemekle birlikte Haziran ayı başında İstanbul'da olduklarına nazaran yaklaşık 9 günlük bir yolculuktan sonra İstanbul'a ulaşmışlardır.¹³² Bu durum Danyal Bey ve beraberindekilerin Trabzon'dan gemiyle İstanbul'a geldikleri ihtimalini güçlendirmektedir. Danyal Bey, İstanbul'a geldikten sonra Sultan Abdülaziz'e bir hediye sunmuş ve karşılığında kendisi de bir adet murassa kutu ile ödüllendirilmiştir.¹³³

Danyal Bey'in İstanbul'a gelişini müteakiben zaruri harcamaları için kendisine 4 ay boyunca günlük 250 kuruş yevmiye bağlanmış, ancak Danyal Bey bu süre biterken Babıali'ye "perişan" hâlini bildirir bir arzuhâl verince 4 ay daha uzatılmıştır.¹³⁴ Bu arada kendisine bir de konak tutulmuştur. Ne var ki verilen yevmiye 8 ay dolunca 1870 Mart'ında kesilmiş ve Danyal Bey tekrar bir dilekçe ile durumunu açıklama ihtiyacı duymuştur. Dilekçesinde; atalarından beri 300 seneyi aşkın bir zamandır Osmanlı Devleti'nin "azad kabul etmez bende ve bendezâdesi" olduklarını, Rusların Sultan olunca kendisine generallik rütbesi, maaş ve nişanlar verdiğini, ancak buna rağmen din ve mezhepçe ayrı olmaları nedeniyle bu yolda devama gönlünün ve yaradılışının razı olmadığını, bu nedenle Rusların verdikleri rütbe yanında vatanını, emlakını terk ve feda ederek dağlarda bulunan vatandaşlarının yanına gittiğini, mamafih bütün mal, eşya, mülk ve gelirlerine Ruslar tarafından el konup yağmalandığını izah etmiştir. Ardından ailesi, köle ve cariyeleriyle birlikte Osmanlı Devleti'ne göç ettiğini, geldiği yerden bir şey çıkaramayıp, "yek parça ve bivaye" göç etmiş olduğunu, şimdi de idarenin emri dolayısıyla oldukça sıkıntı ve ızdıraba düştüğünü belirtmiştir. "Lütfen ve hâl-i perişanîyet-i acizaneme merhameten" diyerek kendisine uygun miktarda maaş tahsis edilmesini, bu olmazsa aldığı yevmiyenin "bir müddetçik" daha uzatılmasını, keza kiradan kurtarılarak kendisine uygun bir konağın satın alınmasını istemiştir.¹³⁵

Danyal Bey bu dilekçesinden yaklaşık 6 ay sonra hükûmete verdiği diğer bir dilekçesinde; kendisiyle birlikte 45 kişinin (aile, evlat, etba') Osmanlı Devleti'ne hicret ettiğini, bunlardan 30 kişi yakını olduğundan yanında kalmaları gerektiğini, diğer 15 kişiye yol verildiğini, dolayısıyla tasarrufa teşebbüs edildiğini belirtmiştir. Daha önceki dilekçesine istinaden söz konusu yevmiyeyi 6

¹³¹ Sidorko, a.g.e., s. 389.

¹³² BOA, İ.MMS, 40/1653-2, 5 M. 1287/7 Nisan 1870.

¹³³ BOA, İrade Hariciye (İ.HR), 239/14164, 29 R. 1286/8 Ağustos 1869; BOA, Mâbeyn-i Hümayûn İradeleri (MB.İ), 22/154, 29 R. 1286/8 Ağustos 1869.

¹³⁴ BOA, İ.MMS, 40/1653-3, 7 C. 1287/4 Eylül 1870 (EK-2).

¹³⁵ BOA, İ.MMS, 40/1653-2, 5 M. 1287/7 Nisan 1870.

ay daha almasına izin verildiğini, fakat bu sürenin de 8-10 gün içinde dolacağından sonsuz derecede üzüldüğünü ve büyük bir mahcubiyetle tekrar dilekçe yazdığını ifade ederek, kendisine uygun bir memuriyet, yani maaş tahsis edilmesini talep etmiştir.¹³⁶

Ardından konu Maliye Nezareti'ne arz edilmiş ve toplanan “*Encümen-i Mahsus-ı Meşveret*” Danyal Bey'in ihtirama şayan biri olduğundan kendisine maaş verilmesini tavsiye etmiştir.¹³⁷ Ancak konu ile ilgili olarak Maliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazıda hazinenin durumunun ortada olduğu vurgulanarak kendisine ihtiyaç sahipleri için ayrılan mahlül maaşlarından 2.500, en fazla 3.000 kuruş verilebileceği bildirilmiştir.¹³⁸ Mesele arza sunulurken Danyal Bey'in Rusya'da general payesine haiz biri olduğu, bununla birlikte orada “*ikbal ve emlakını*” terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığındığı, iaşe ve sıkıntidan uzak yaşaması için söz konusu yevmiyenin maaşa çevrilerek her ay düzenli olarak ödenmesi ve Danyal Bey'e münasip bir ev bulunmasının da Evkaf Nazırlığı'na havale edilmesi önerilmiş ve bu öneri uygun bulunmuştur.¹³⁹

Danyal Bey ise bir yandan bu sıkıntılarla uğraşırken diğer yandan Dağıstan'da kalan mal ve mülküyle ilgili olarak Osmanlı Hariciye Nezareti'ne müracaat etmiştir. St. Petersburg'daki Osmanlı elçisi¹⁴⁰ Rus hükümetine Danyal Bey'in mal ve mülküyle ilgili oluşan haksızlıkların giderilmesini, el konulan ve ihtilafı mallarıyla ilgili kendisine ödeme yapılmasını, eğer kendisine ödeme yapılmayacaksa mal ve mülkünün oğluna devredilmesini, keza göç etmesinin Rus hükümetinden almakta olduğu emekli maaşının kesilmesine engel teşkil etmemesi gerektiğini ve hizmeti karşılığı olan maaşının kendisine ödenmesini talep eden bir dilekçe vermiştir. Ancak Rus tarafı emekli maaşının ödenmesine yasal engel olduğunu belirterek bunu reddettikleri gibi¹⁴¹ Danyal Bey'in taşınmaz mallarıyla ilgili olarak da önce iyi niyetli ve adil bir yaklaşım sergilemelerine rağmen¹⁴² daha sonra bunu da reddetmişlerdir.¹⁴³

Danyal Bey malını, mülkünü ve emekli maaşını yeniden elde edebilmek için devletlerarası çaba gösterirken yakalandığı “*illetten*” kurtulamayarak 23 Mayıs 1871 tarihinde Salı günü vefat etmiştir. Danyal Bey'in vefat haberi Sa-

¹³⁶ BOA, İ.MMS, 40/1653-3, 7 C. 1287/4 Eylül 1870.

¹³⁷ BOA, İ.MMS, 40/1653-1, 15 B. 1287/11 Ekim 1870.

¹³⁸ BOA, İ.MMS, 40/1653-1, 7 Ş. 1287/2 Kasım 1870.

¹³⁹ BOA, İ.MMS, 40/1653-4, 10 Za. 1287/1 Şubat 1871. Tensip olunması 11 Za. 1287/2 Şubat 1871. Ancak Danyal Bey'in oğlu Musa Bey'in 1898'de Babıali'ye sunduğu bir dilekçede “*oturacak bir meskenim dahi yoktur*” ifadesini kullanması devletin kendilerine ev tahsis etmediğine delalet etmektedir. Musa Bey aynı dilekçede devletin kendilerine bağladığı maaşın yetersiz olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca oğlu Mahmud Bey'in Kasım 1882'den beri askeriyede görev yaptığını, teğmen olduğunu, Türkiye'de doğan ve babasının adını verdiği diğer oğlu Danyal Bey'in de 1894 Nisan/Mayıs'ından itibaren Ticaret ve Nafia Nezareti'nde çalıştığını ifade etmektedir (BOA, *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, 2987/79-2, 16 R. 1316/3 Eylül 1898).

¹⁴⁰ Rüstem Paşa (1810-1895), Ağustos 1870'ten Mart 1873'e kadar St. Petersburg'daki Osmanlı Devleti elçisidir. Daha geniş bilgi için bkz. Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalî (1839-1922)*, İstanbul 1999, s. 118.

¹⁴¹ BOA, HR.SFR.1, 25/7, 7/19 Mart 1871.

¹⁴² BOA, HR.SFR.1, 25/9, 9/21 Mart 1871.

¹⁴³ BOA, HR.SFR.1, 29/64-2, 28 Ağustos/9 Eylül 1871.

daret tarafından öğrenilince büyük üzüntü duyulmuş ve cenaze işleri için gerekli olan meblağ yanında 20 de kavas gönderilmiştir. Danyal Bey'in cenazesi ise Üsküdar'da defnedilmiştir.¹⁴⁴

Sonuç olarak; İlisu Sultanlığı'nın son sultanı olan Danyal Bey Rusya gibi güçlü bir devlete karşı zor şartlarda, kimi zaman ümitsizlik ve çaresizlik içinde mücadele etmiş biriydi ve bütün mal, eşya, mülk ve gelirleri Ruslar'ın eline geçmişti. Onca çabadan sonra çok gelmek istediği Osmanlı toprağına ulaştığında ise geçmişteki muteber ve zengin yaşamının aksine maddi yönden sıkıntıya düşmüştü. Bununla beraber son nefesini olmak istediği bir yerde verdi. Ebediyete buradan uğurlandı; muhtemelen İlisu Sultanlığı'nın asil, mağrur, cömert, bilime düşkün sultanı, Kafkas bağımsızlık hareketinin kahramanı Danyal Bey'in de son isteği buydu.

Kaynaklar

a) Arşiv Kaynakları

- A.} AMD, 64/44, 82/95.
A.} MKT, 209/92.
A.} MKT.MHM, 135/48.
HR.MKT, 234/64.
HR.SFR.1, 20/47, 22/68, 25/9, 29/64.
HR.SYS, 907/16.
HR.TO, 220/48.
İ.HR, 239/14164.
İ.DH, 301/19040.
İ.MMS, 40/1653.
MB.İ, 22/154.
MVL, 536/111.
ŞD, 2987/79.

b) Gazeteler

- Basiret*, no: 375, 7 Ra. 1288/27 Mayıs 1871.
“Bir Varakadır”, *Basiret*, no: 15, 9 Za. 1286/10 Şubat 1870.
Ceride-i Havadis, no: 657, 21 S. 1270/23 Kasım 1853.
Ceride-i Havadis, no: 659, Selh S. 1270/1 Aralık 1853.

c) Kitap, Makale ve Diğer Yayınlar

- AKÜN, Ömer Faruk: “Eski Bir Şeyh Şâmil Destanı”, *Atsız Armağanı*, Haz. E. Güngör, M.N. Hacıeminoğlu, M. Kafalı, O.F. Sertkaya, İstanbul 1976.
BADDELEY, John F.: *The Russian Conquest of the Caucasus*, London-New York-Bombay-Calcuta 1908.
BADDELEY, John F.: *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, İng. çev. Sedat Özden, 3. bsk., İstanbul 1995.
BARLAS, Cafer: *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul 1999.

¹⁴⁴ *Basiret*, no: 375, 7 Ra. 1288/27 Mayıs 1871, s. 3, st. 1.

- BLANCH, Lesley: *Die Säbel des Paradieses*, Hamburg 1965.
- BUDAK, Mustafa: “Hacı Murad”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996.
- BUDAK, Mustafa: “Şeyh Şamil”, *DİA*, XXXIX, Ankara 2004.
- CAVADOVA, Z.E.: *Şimal-Qerbi Azərbaycan*, Bakı 1999.
- “Daniyal-Bek”, (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.
- DVALI, Nato: *Gürcistan’da Rus İdaresini Kuruluşu (1801-1918)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2019.
- el-KARAHİ, Muhammed Tahir: *Şeyh Şamil’in Cihad Hatıraları*, (Türkçe-si Abdulhamid bin Abdullah eş-Şekivî, Osm. sadeleştiren Tahirü’l-Mevlevî), (Haz. E. Sadettin Doruklu), İstanbul 1997.
- GAMMER, Moshe: *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, London 1994.
- İlisu (*Ensiklopedik Melumat Kitabı*), tertibci Sadık Nabiloğlu Murtuzayev, 2. neşr, Bakı 2012.
- “İlisuyskiy Sultanat”, (Çevrimiçi) <https://ru.wikipedia.org>, 31.01.2021.
- KAFILI, Kadircan: *Şimalî Kafkasya*, İstanbul 1942.
- KEMPER, Michael - SHIKHSAIDOV, Amri - TAGIROVA, Natalya: “The Library of Imam Shamil”, *Princeton University Library Chronicle*, Sayı: 1, Cilt: 64, Sonbahar 2002.
- KHORAVA, Bezhan: *Circassians*, Tbilisi 2012.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin: *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.
- KOCH, Karl: *Reise in Grusien, am kaspischen Meere und im Kaukasus*, Weimar 1847.
- KUNERALP, Sinan: *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 1999.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir: *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.
- LATİFOVA, Elvira: “Rus İmparatorluğu’nun XIX. Yüzyılda İzlediği Sömürgecilik Siyasetine Karşı Kafkasya Halklarının Mücadelesinde Azerbaycan İlisu Sultanlığı’nın Rolü”, *Yeni Türkiye*, 74/2015.
- NEVRUZ, Yılmaz: *Umumi Kafkas Tarihine Giriş III*, İstanbul 2019.
- SIDORKO, Clemens P.: *Dschihad im Kaukasus*, Wiesbaden 2007.
- Utverjenje Russkago Vladıçestva na Kavkaze*, red. Generalmajor Potto, XII, Tiflis 1901.

Ek-1

YERİNDEN KOPYASI OLAN BASKIYI ÇİZDİ

5

مصرا دهن فقیه حکایت الا جناب صلواتی صلیا قنده استماعه وکلام حاقص عیبه و بیایه اولیعی اوزره وکلمته لیه اولی نورس بی عیاد و ای عیبه
در لید علم ابره الرادیک اذونیه انبرج دین زادی اولیعه دوس دون سینه میلادیه بی بی سکر پوز دره سینه بی بی قیج دار و دیار و طریقه مزاج خطی
و استوس نزا و سکر به بیله داغستان بر طریقی خطی ایلمه و کللی سینه و نیر و ایلا نه صفایه ایلمه ایلیج صیالی منسلک با بیعی داغستان سینه
خطی و استوس ایلیج فکر خاسیه کللیو سولوه و بیایه عک فتنلیم داد و ایله هرید ایلمه دره قولده ارجل ترتیب و داغستان ایلامه اولی سینه سولوه سولوه
قنه کما هر ایلمه و الاقه اولی اوزر که عیبه و صفایه بیله دهن و صفت و دوله علم مز اخورن جناسا زان صفایه علاقم و صفایه بیله کللیو سولوه
تجه جانده برینه قوالیله و الاقه اولی اوزر که عیبه و صفایه بیله دهن و صفت و دوله علم مز اخورن جناسا زان صفایه علاقم و صفایه بیله کللیو سولوه
برین سینه بیله قریبه مزاد و صفایه بیله دهن عیبه دهن عیبه و کللیو سولوه جناسا زان صفایه علاقم و صفایه بیله کللیو سولوه
تقیصه لایحه ایلمه بیله صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن
و ایلی کللیو سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه
بر اعدای خاسیه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه
قیصه لایحه ایلمه بیله صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن
و ایلی کللیو سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه
بر اعدای خاسیه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه
قیصه لایحه ایلمه بیله صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن و صفایه بیله دهن
و ایلی کللیو سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه
بر اعدای خاسیه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه سولوه

عبد الامیر اراد
داغستان
ماه جمادی الاول سنه ۱۲۹۰

i.mms - 50/1653

I.MMS.0040

Ek-2

YERİNDEN ALINMIŞ DİĞER BAZI BELGELERİN...

بیت فرمایش

مردود...
 مقدم و مؤخر...
 عید...
 تقدیر...
 اولاد...
 عذر...
 واقعه...
 قسبت...
 امر...
 بوشله...
 ساهی...
 تقدیر...
 فخر...

i.mms - 90/1652

İ.MMS.0040

Ek-3: Danyal Bey ile birlikte Osmanlı Devleti'ne sığınanların listesi¹⁴⁵¹⁴⁶

Sıra No	Adı ve Soyadı	Yaşı
1-	Görevinden ayrılan Tuğgeneral Danyal Bey	60
2-	Danyal Bey'in eşi Cuvai Rade	25
3-	Oğlu Musa Bey ¹⁴⁶	26
4-	Musa Bey'in eşi Ümmi Hanım	20
5-	Oğulları Mahmud Ağa	3
6-	Kızları Bike Hanım	1
7-	Danyal Bey'in kızı Begüm Hanım	30
8-	Onun eşi Mogay Bey Yusuf Bekoviç	30
9-	Onların kızı Umay Sultan	13
10-	Onların oğlu Yusuf Bey	9
11-	Onların oğlu Ömer Bey	5
12-	Onların oğlu Abbas Bey	3
13-	Danyal Bey'in torunu büyük kızı Nene Hanım'ın oğlu Murtaza Ali Han	14
14-	Aynı kızından olan kız torunu Ümmü Gülsüm	11
15-	Samur bölgesi yerlisi Ramazan Oruçeviç	40
16-	Onun eşi Gül Sena	35
17-	Oğlu Oruç	13
18-	Oğlu Abdulkadir	10
19-	Oğlu Hamid	7
20-	Oğlu Mehmed Emin	6
21-	Oğlu Mehmed Tahir	1
22-	Kızı Sakine	15
23-	Kızı Abidat	9
24-	Ramazan'ın erkek kardeşi Şuayip	26
25-	Şuayip'in oğlu İbrahim Halil	7
26-	Oğlu İsrafil	4
27-	Zakatala bölgesi yerlisi Molla Muhtar	30
28-	Şamahı bölgesi yerlilerinden Usta Ali	40
29-	Onun eşi Fatma	35
30-	Oğlu Ramazan	14
31-	Oğlu Mehmed	5
32-	Kızı Selime	11
33-	Kızı Hatice	9
34-	Zakatala bölgesi yerlisi Müslim	30
35-	Eşi Saadet	28
36-	Oğlu Bedreddin	9
37-	Oğlu Şemseddin	7
38-	Oğlu Nasreddin	4
39-	Oğlu Cemaleddin	1
40-	Kızı Saibad	12
41-	Zakatala bölgesi yerlisi Abdullah Molla Vahiboğlu	25
42-	Eşi Çimnaz	33
43-	Annesi Nari	50
44-	Dağıstan bölgesi yerlisi Gazi Mehmed Tetar Haciev	25
45-	Dağıstan bölgesi yerlisi Habib Mehmed Efendi Oğlu	22
46-	Eşi Ümmihan	25
47-	Oğlu Muhammed	3
48-	Habib'in erkek kardeşi İsmail	18

¹⁴⁵ BOA, HR.SFR.1, 20/47-4 (Fransızca); -6 (Rusça). Türkçe olarak verilen bu liste Rusça listeden (EK-4) tercüme edilmiştir. İsim ve unvanlar (Mamed, Fatimat, Bek vb.) Türkçe'de ifade edildiği şekliyle yazılmıştır. Karşılaştırma için ayrıca Fransızca listeye (EK-5) de bakılabilir.

¹⁴⁶ Danyal Bey'in vefat eden kardeşinin adını verdiği, ilk eşi Mehtulin Hanı Ahmed Han'ın kızı Baba Hanım'dan olan oğlu (İlisu, s. 27).

Ek-4: Rusça liste

Список

№№ 1-31

список русских слов, встречающихся в турецких документах, относящихся к Турции, в турецких документах, относящихся к России, в турецких документах, относящихся к другим странам, в турецких документах, относящихся к другим странам.

№	Слово	№
1	Августовский месяц	20
2	Январь	21
3	Февраль	22
4	Март	23
5	Апрель	24
6	Май	25
7	Июнь	26
8	Июль	27
9	Август	28
10	Сентябрь	29
11	Октябрь	30
12	Ноябрь	31
13	Декабрь	32
14	Январь	33
15	Февраль	34
16	Март	35
17	Апрель	36
18	Май	37
19	Июнь	38
20	Июль	39
21	Август	40
22	Сентябрь	41
23	Октябрь	42
24	Ноябрь	43
25	Декабрь	44
26	Январь	45
27	Февраль	46
28	Март	47
29	Апрель	48
30	Май	49
31	Июнь	50

22	Августовский месяц	20
23	Январь	21
24	Февраль	22
25	Март	23
26	Апрель	24
27	Май	25
28	Июнь	26
29	Июль	27
30	Август	28
31	Сентябрь	29
32	Октябрь	30
33	Ноябрь	31
34	Декабрь	32
35	Январь	33
36	Февраль	34
37	Март	35
38	Апрель	36
39	Май	37
40	Июнь	38
41	Июль	39
42	Август	40
43	Сентябрь	41
44	Октябрь	42
45	Ноябрь	43
46	Декабрь	44
47	Январь	45
48	Февраль	46
49	Март	47
50	Апрель	48
51	Май	49
52	Июнь	50
53	Июль	51
54	Август	52
55	Сентябрь	53
56	Октябрь	54
57	Ноябрь	55
58	Декабрь	56
59	Январь	57
60	Февраль	58
61	Март	59
62	Апрель	60
63	Май	61
64	Июнь	62
65	Июль	63
66	Август	64
67	Сентябрь	65
68	Октябрь	66
69	Ноябрь	67
70	Декабрь	68
71	Январь	69
72	Февраль	70
73	Март	71
74	Апрель	72
75	Май	73
76	Июнь	74
77	Июль	75
78	Август	76
79	Сентябрь	77
80	Октябрь	78
81	Ноябрь	79
82	Декабрь	80
83	Январь	81
84	Февраль	82
85	Март	83
86	Апрель	84
87	Май	85
88	Июнь	86
89	Июль	87
90	Август	88
91	Сентябрь	89
92	Октябрь	90
93	Ноябрь	91
94	Декабрь	92
95	Январь	93
96	Февраль	94
97	Март	95
98	Апрель	96
99	Май	97
100	Июнь	98

Ek-5: Fransızca liste

Liste des personnes autorisées par le Commandant en Chef de l'armée de l'Empire à servir en Turquie.

N°	Nom et patronyme	Age
1	Daniel Bey general-major en retraite	60
2	Le Colonel Djivan Hadzi	45
3	Le fils Memet Bey	26
4	Epouse de celui-ci Memet Hanım	20
5	Le fils Mahmet Aga	3
6	La fille Baki Hanım	1
7	Mère de Daniel Bey Begum Hanım	50
8	L'epouse de celui-ci Hagai Bey Suruç Bey Aga	34
9	Fille de celui-ci Semra Sultan	13
10	Le fils Suruç Bey	9
11	Hacı Bey	8
12	Omer Bey	5
13	Petit fils de Daniel Bey Mustafa İsmail Hanım	14
14	Grande fille de Daniel Bey Lemme Goulama	14
15	Barman Karadji Agin habitant de Tannou	40
16	La femme Goulama	35
17	Le fils Karadji	13
18	Abdul Kader	10
19	" " Mahmut	7
20	" " Mehmed Amin	6
21	" " Mahmut Akar	5
22	La fille Fatma	5
23	" " Abdülhak	5
24	Le fils de Barman Osman	26
25	Fils de celui-ci Ibrahim Khalil	9
26	" " Hafiz	4
27	Mouffe Mustafa habitant de Tannou	40

28	Jude Ali habitant de Tannou	40
29	Epouse de celui-ci Fatma	35
30	Le fils Memet	14
31	" " Mahmet	5
32	La fille Fatma	11
33	Mahmut	9
34	Mouffe habitant de Tannou	30
35	Epouse de celui-ci Fatma	25
36	Le fils Mehmed	9
37	" " Mehmed	7
38	" " Mehmed	4
39	" " Mehmed	1
40	La fille Fatma	12
41	Mouffe habitant de Tannou	25
42	La femme Fatma	20
43	Le père de Mahmut	60
44	Le fils Mehmed Karadji Agin de Tannou	25
45	Mouffe Mehmed Agin de Tannou	22
46	La femme Osman	20
47	Le fils Mehmed	5
48	Le fils Mehmed	14
49	Pour Traduction	

Ek-6: Şamil, Naipleri Danyal Bey (ortada), Hacı Murad, Şuayb Molla
Kaynak: *İlisu*, s. 17.

Extended Abstract

The Last Ilisu Sultan, Danyal Bey (d. 1871): From Caucasia To Istanbul

This article focuses on Danyal Bey, who was the last sultan of Ilisu (Sahur/Zahu) Sultanate that lasted from the second half of 16th century to 1844. It presents Danyal Bey's becoming a sultan, taking side with Imam Shamil and their joint struggle, his life following migration to Istanbul and his death, the date of which is not exactly known. Danyal Bey lived as a semi-independent khan subject to Russian rule from 1831, when he became the sultan of Ilisu Sultanate until 1844. Before he joined Imam Shamil, he was the ruler of his own khanate and a trusted ally to the Russian Czar. He was awarded with the rank of a general, salary and insignia by the Russians. Beware of the possibility that he could embrace leadership in the absence of Imam Shamil, the Russian authorities -the Czar in particular- knew the importance of Danyal Bey's being on the side of the Russians. However, in 1844, as a reaction to the Russian efforts to increase their influence in the region, Danyal Bey joined Imam Shamil who struggled for the independence of Caucasia from the Russian dominance. Imam Shamil met the once-Sultan with mixed feelings because Danyal Bey had until then fought him because of their conflicting views and represented the Russian vassalage; nevertheless, he was held in esteem by people living in the south of Caucasia. Danyal Bey's bringing along many supporters, his relationships with Ghazi Kumuk and Tarku princes and his influence that stretched as far as Tbilisi and even Istanbul, had forced him to forget the once existing hostility between them. Moreover, Imam Shamil's son Ghazi Mohammed married Danyal Bey's daughter, who was known as "*the Caucasian beauty*", in 1851. This in-law affinity became a concrete confirmation of their spiritual connection for Danyal Bey. From that year until 1859, he struggled together with Imam Shamil as his "*seraskier*", against the Russians. He fought successfully with Imam Shamil against the Russian troops and oppression and contributed significantly to the consolidation of the Caucasian independence movement. In due course, there were times when Danyal Bey explored different solutions due to helplessness and hopelessness. He continued to talk with the Russian authorities for a return by his own terms, but this return did not take place. Danyal Bey also asked the Ottoman authorities to be discharged from the Caucasian region and brought to the Ottoman State. However, his demands were not approved due to the fact that the remaining mujahids will be devoid of his service and help. The approaching Crimean War was seen as a new hope by the North-eastern and Western Caucasian people who fought for the independence of Caucasia from the Russian dominion. Many people who fought to this end finally hoped that they could receive support from the Ottoman State and other big states of the day. However, with the signing of the Paris Treaty on March 30th, 1856, many viceroys secretly contacted the Russian vassal prince or the Russian authorities to ask forgiveness. Thus, following the Crimean War, the Russians increased their attacks towards Caucasia due to the Caucasian people's taking sides with the Ottoman State and her allies during the war and their abandonment when the peace treaty was signed. This development led to immense helplessness and hopelessness for the Caucasian people fighting for their freedom. The negative faring of the struggle in Caucasia for the people of Caucasia led to the breaking of the resistance of Imam Shamil and Danyal Bey, and eventually their surrender to the Russians. Danyal Bey worked in the Russian army for some time following his surrender. However, as he realized that he could not live freely and at peace under the Russian rule, in 1869 he attempted to go to the Ottoman State in order to live freely. With the permission of the Russian authorities, he migrated to the Ottoman State with 48 other people in the same year. Starting with this migration until his death in 1871, a distressing period which undoubtedly left its marks on his life followed. Danyal Bey tried to reclaim his property, possessions and pension through international efforts; however, he could not recover from his illness and died on May 23rd, 1871, on a Tuesday. His body was buried in Üsküdar, Istanbul.